EDUARD PERIČIĆ

SAMOSTAN SVETE MARIJE U ZADRU OD NJEGOVA OSNUTKA DO DANAS

Prema dosadašnjim podacima benediktinci se javljaju na starom teritoriju hrvatske države, i to upravo u njezinu središtu, u vrijeme njihova najvećeg cvata u IX i XII stoljeću, a dolaze na poziv knezova i kraljeva te primorskih autonomnih gradova.[1] Drugi zamah u širenju reda kod nas spada u vrijeme od XII do XIV stoljeća, kada se pojavljuju svi ostali naši srednjovjekovni poznati benediktinski samostani. Njihov broj kod raznih povjesničara varira.[2] Može se ipak kazati da gotovo nije bilo hrvatskog kneza ili kralja koji nije podigao neku zadužbinu.[3] Gradovi i građanstvo ne htjedoše zaostati u darivanju opatija svog okružja.[4]

[1] Franjo Rački, Nutarnje stanje Hrvatske prije XII stoljeća, Rad Jugosl. akad. CXVI, Zagreb 1893, 210; Butorac Pavao, Uloga benediktinaca kod nas, sveti Benedikt i njegovo djelo (dalje SBID), Split 1939, 67–70; Ostojić Ivan, Benediktinci u Hrvatskoj I, Split 1963, 71–400.

[2] I. S. Kukuljević u radnji Priorat vranski, Rad JAZU LXXXI, spominje ih 57 kronološkim redom od 837. godine pa dalje. Krsto Stošić, Benediktinke u Šibeniku, Zagreb 1934, 2–3, prema neobjavljenim bilješkama Bulića i Klaića navodi ih na dalmatinskom teritoriju 104. U podacima je najkonkretniji I. Ostojić, Benediktinci u Hrvatskoj III, Split 1964, koji na str. 31–35 navodi da je do sada poznato od Rijeke do Bojane 48 neovisnih muških opatija i 27 manjih muških samostana. Spomenutom broju dodaje još 15 vjerojatnih (12 u Dalmaciji, a 3 u Bosni i Hercegovini) i 72 dvojbena ili tobožnja mjesta. Od ženskih zadužbina za sigurne smatra 30 opatija, 3 hospicija, 5 vjerojatnih samostana te 13 dvojbenih ili pogrešno označenih mjesta. Muški su samostani bili najbrojniji u XIV stoljeću, kada ih je zabilježeno 54, a ženskih je na dalmatinskom primorju bilo najviše u XIII i XVII stoljeću. Imale su tad po 22 kuće.

[3] Rački, Nutarnje stanje ..., 226: »Vladaoci i članovi vladalačke obitelji, velmože i drugi imućnici upravo se natjecahu u svojoj darežljivosti prema crkvi i njezinim zavodom. Od Mislava kneza početkom IX pa do kralja Stjepana II koncem XI vieka svaki je osnovao koju zadužbinu.«

[4] Rački, ibid.: D. Zavoreo, Storia Dalmatina tradotta dal Latino in Italiano da Alberto Papali 1714, 152 (rukopis u Naučnoj biblioteci u Zadru); K. Stošić, o. c., 7–18; Cvito Fisković, Samostan i crkva benediktinki u Trogiru, SBID, 124–125; I. Ostojić, Benediktinci u Hrvatskoj II, 39, i I, 126.

Samostan svete Marije u Zadru, ženski i prema tome usmjeren gotovo isključivo na unutrašnji život, među benediktinskim samostanima kod nas zauzima najvidniju ulogu, posebna na kulturnom polju. O njemu je pisano do sada dosta, ali ne i dovoljno, posebno ne o njegovu *kontinuiranu historijatu i njegovoj ekonomiji.* Ovom radu je cilj da se posebno ta dva pitanja malo više osvijetli i to na temelju objavljenih i neobjavljenih podataka, koji se čuvaju u Samostanu ili u Historijskom arhivu u Zadru.

I

Ne ulazeći u pitanje pojave prvih redovnika i benediktinaca u Zadru, kao ni u pitanje da li je na mjestu današnjeg Samostana svete Marije u Zadru postojao prije neki drugi,[5] prelazim na osnutak ili bolje život samostana kojemu je dala novi i snažni impuls zadarska patricijska Čika.

O današnjem Samostanu svete Marije prve koliko dragocjene toliko i neosporne podatke donosi fundaciona listina opatice Cike iz godine 1066, sačuvana u kartularu Samostana svete Marije.[6] Njom su se služili Lučić,[7] Farlati,[8] Rački,[9] Bianchi,[10] Smičiklas[11] i drugi, poklanjajući joj puno povjerenje, ali bez ulaska u dublju diplomatičku i paleografsku analizu. Ovome je prvi svestrano i sa svom potrebnom znanstvenom akribijom pristupio V. Novak, objavivši 1959. godine »Zadarski kartular Samostana svete Marije«,[12] popративši ga uvodnim historijskim, paleografskim, diplomatičkim, kronološkim, topografskim i muzičkim napomenama. Ovako priređen, kartular nam daje mnogo jasniji uvid u njegove isprave u cjelini i pojedinačno, pa tako i u fundacionu ispravu opatice Čike.

[5] Viktor Novak, Zadarski kartular Samostana svete Marije, Zagreb 1959, 19–29, pod naslovom »Kada je osnovan manastir svete Marije« iznaša i brani mišljenje da je na mjestu današnjeg samostana koji je podigla Čika prije postojao jedan drugi ženski samostan koji se u X st. ugasio pa bi prema tome Čika bila prije obnoviteljica nego utemeljiteljica današnjeg samostana. U svojim izlaganjima autor se poziva na Lučićeva suradnika zadranina Šimu Ljubavca, na Šimuna Kožičića-Benju, Danijela Farlatia, C. F. Bianchia te na dva novija rukopisa u samom samostanu (Memorie i Descrizione) koji također prihvaćaju stanovište da je Čika samo obnoviteljica starijeg samostana.

[6] V. Novak, o. c.

[7] Johannes Lucius, De regno Dalmatie et Croatie II, l. II c. 15, 98.

[8] Daniele Farlati, Illyricum sacrum V, Venetiis 1775, 49.

[9] F. Rački, Documenta historiae Chroaticae periodum antiquam illustrantia, objavljenim u Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium, kao VII volumen 1877, 67–68.

[10] C. F. Bianchi, Zara christiana I, Zara 1877, 312.

[11] Tadija Smičiklas, Povijest Hrvata I, Zagreb 1882, 290.

[12] V. Novak, Manastir sv. Marije – riznica hrvatske devetvekovne prošlosti, Zadarska revija 2–3/1967, 85–92. Ovdje autor još jednom iznosi i potkrepljuje svoje mišljenje o postojanju jednog ranijeg ženskog samostana na mjestu današnjeg, a tek onda govori o fundacionoj Čikinoj listini kojom ona oživljuje i daje snažan impuls bivšem samostanu.

Prema ovom dokumentu, Čika kćerka Dujma i Većenege (Većeněga), a unuka zadarskog priora Madija, pošto joj je ubijen muž Andrija, sin Papov, odlučuje da se sa starijom kćerkom Domnanom povuče u samostan, udavši prije mlađu kćerku Većenegu: »cepi corde perpendere ... ut ego cum maiori filia, scilicet Domnana, deo dicarer monacha, minorem uero Uekenegam maritali subderem iugo.«[13] Na ovo Čika odlučila konsultiravši se s bratom i rođacima koji su bili u to vrijeme u Zadru, a zatim i s predstavnicima crkvene i gradske vlasti – s biskupom Stjepanom i priorom Dragom.[14] Saznavši za njezinu odluku opat Samostana sv. Krševana daje joj crkvicu »sancte Marie Minoris ante portam Bellate«, oko koje će ona podići, odnosno obnoviti samostan. Iz teksta ne možemo ništa određenije kazati, jer su u kartularu upravo na mjestu gdje bi se morali nalaziti još neki podaci istrgnuta četiri folija.[15] Možemo pretpostavljati da su se ovdje nalazili podaci o ranijem stanju samostana, kao i to koje je sve posjede Čika imala u zadarskom konfinu i izvan njega, a koje je sobom donijela samostanu. Zašto su spomenuti foliji otrgnuti nije moguće ustanoviti.[16]

Obnavljajući samostan Čika je »a fundamento« podigla kuću za braću i goste, izvršila neke kupovine terena, zgrada i crkvenih utenzilija te poduzela i izvršila sve što je bilo potrebno za normalan život i razvitak jednog samostana. U svemu ovome izišli su joj ususret i brat i rodbina. Oni su joj bili ne samo savjetnici nego također i pomoćnici – »adiutores«.[17] Za brata ne navodi ime nego samo da joj je to rođeni brat. Zadrani su morali znati za njegovo ime – bio je to hrvatski kralj Petar Krešimir IV.[18]

Kada je sve bilo spremno za normalan život samostana u koji su sa Čikom osim njezine kćeri Domnane ušle još neke plemenite Zadran-

[13] V. Novak, Zadarski kartular, 242; I. S. Kukuljević, Codex diplomaticus I, 125; Rački, Documenta, 66.

[14] Ibid.

[15] V. Novak, o. c. 92–93, 132, 242.

[16] Ibid., str. 93: »Tko je bio taj ... kome je smetao taj unutrašnji dio dispozicije fundacione Čikine povelje, ne može se nikako naslutiti, ali niti opravdati ... Ovo oštećenje je i najteže, kojemu je tokom vremena podlegao S. M. K., jer se u nestalom tekstu nalazilo odgovora na čitav niz pitanja, koja iskrsavaju upravo s osnivanjem ili obnavljanjem samostana.«

[17] Ibid., 242.

[18] U tumačenju »soror mea«, kako Krešimir naziva Čiku, historičari se ne slažu. Jedni tvrde kako se to ima shvatiti samo u počasnom značenju, drugi da mu je bila rođakinja, treći da mu je bila sestra po majci, neki opet da se ono soror odnosi na Čiku kao redovnicu, a ima i onih koji (kao N. Klaić) ne pridaju tome nikakve važnosti, smatrajući da listina nije autentična. Gornja mišljenja iznosi u Kartularu V. Novak, pod naslovom »Kakvog je genealoškog porijekla obnoviteljica manastira i njeno ime?«, str. 30–39, opredjeljujući se za mišljenje da je Čika Krešimirova sestra po majci. Ovo isto ponavlja u već spomenutom djelu Manastir sv. Marije riznice ..., 89. Konfrontacija mišljenja o tumačenju riječi »soror« u fundacionoj listini posebno je došla do izražaja u diskusiji na Naučnom skupu posvećenom devetstogodišnjici Samostana, v. Zadarska revija 2–3/1967, 226–232.

ke,[19] posvećena je, uređena i za potrebe koludrica adaptirana crkva koju su dobili od svetokrševanskog opata.[20] Time se može reći da je samostan započeo svoj normalan i redovit život. Na taj dan samostan dobiva i prvi veliki dar, kraljevski posjed Tokinja (Bibinje).[21]

Darivajući samostanu posjed Tokinju kralj Petar Krešimir IV nije samo htio iskazati ljubav prema svojoj »sestri« Čiki koja ga je za to zamolila: »rogatus sororis mee . . . Cicche«[22] On je imao i jedan mnogo značajniji plan koji će ostvariti na Božić iste, 1066, godine. Radilo se, naime, o pravnom temelju za davanje samostanu kraljevske slobode na teritoriju koji je bio pod apsolutnom vlašću hrvatskog kralja.

Naime, na Božić 1066. godine, nalazeći se u Šibeniku, okružen najvišim državnim i crkvenim ličnostima, Krešimir daje »regiam libertatem monasterico Sanctę Marię Iadrensis, quod s e r o r m e a C i c c a fabricauit.« Ovo je učinjeno uz punu saglasnost splitskog nadbiskupa, svih biskupa kraljevstva, duxa Stjepana i ostalih knezova Hrvatske.[23] Diplomu o ovom specijalnom privilegiju Krešimir je dao opatici Čiki koja je bila tu lično prisutna. Ovim privilegijem samostan je bio oslobođen od svih podavanja državnim vlastima, za što garantira kraljeva odluka i suglasnost svjetovnih dostojanstvenika, a također i od crkvenih podavanja suglasnošću svih biskupa Hrvatske.[24] Ovaj podatak »concessione Laurentii Spalatensis archiepiscopi, *omniumque nostri regni episcoporum*«,[25] osim što je garancija slobode i od crkvenih vlasti, značajan nam je posebno stoga što potvrđuje da je Krešimir tada stvarno bio i vladar Dalmacije i da se nije kitio praznim naslovom »rex Chroatie et Dalmatie«. U ovom dokumentu on jasno govori da su prisutni

[19] Memorie sopra la chiesa e Monastero delle nobili Reverende Monache Benedettine di Santa Maria di Zara, fol. 1 (rukopis u samostanu): »Ebbe questa Pia restauratrice Cicca copiosa seguita di Divote Matrone e Nobili Cittelle . . .« cf. Bianchi, o. c., 332; Farlati, o. c., 46; V. Novak, Zadarski kartular, 242.

[20] V. Novak, ibid.

[21] Descrizione del Nobil Monastero delle M. M. R. R. Madri Benedittine denominate di Santa Maria nonchè di quello di Santa Catterina, za koje sastavljač kaže da potječu »ex notis compositis labore et studio Reverendissimi Domini Domini Canonici Ecclesiae Nonensis Quirini de Ferrante« (rukopis u dva primjerka, jedan u Samostanu sv. Marije a drugi u Historijskom arhivu). Ovdje na fol. 17ro stoji podcrtano »Tochinia Anticamente si diceva ora la villa di Bibigne la quale presentamente la possedono.« (U svojim citatima služio sam se rukopisom iz samostana koji je pregledniji i potpuniji na nekim mjestima.) O lokaciji »Tochinie« v. V. Novak, o. c., 231–232; P. Skok, Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima, Zagreb 1950, 177; Isti, Prilozi k ispitivanju srpsko-hrvatskih imena, Rad JAZU, 224 1927, i Postanak hrvatskoga Zadra, Radovi Instituta JAZU u Zadru, I, 44; L. Jelić, Povijesno-topografske crtice o biogradskom primorju, 36, 39, 111, 113–114; Bianchi, o. c., 165–166; F. Šišić. Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara, 487.

[22] V. Novak. Zadarski kartular, 244; Kukuljević, Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, Zagreb 1874, I, 144; Rački, Documenta, 67-68.

[23] V. Novak, Zadarski kartular, 243–244; Kukuljević, Codex diplomaticus I, 126; Rački, Documenta, 66.

[24] Ibid.

[25] Ibid.

biskupi – biskupi *njegova* kraljevstva. Prema tome možemo pomaknuti za čitave tri godine ranije nesumnjivi fakat da je Krešimirova vlast obuhvaćala čitav hrvatski i dalmatinski teritorij.[26]

Poslije dobivanja kraljevske slobode, najznačajnijeg događaja za čitavu dalju samostansku povijest, samostan će tokom stoljeća dobivati i mnoge druge privilegije i darovnice značajne kako za njegov ugled tako isto i za njegov ekonomski prosperitet. Kraljevsku slobodu samostanu će potvrditi i kralj Zvonimir 1087. godine,[27] ili tačnije, on će se suglasiti s onim što je učinio ranije Krešimir: »regali iure . . . eadem, quam precessor meus Cresimir rex subscribo libertatem.« I doista on je i formalno postupio kao i Krešimir, jer je dokumenat izdan u prisustvu nadbiskupa Lovre, hrvatskog biskupa i knezova, a s druge strane, kao i Krešimir, on je prije toga potvrdio i posjed Tokinju.[28]

Godine 1090. samostan dobiva izuzetan položaj i u samom Zadru. Naime, prigodom ponovnog uređenja, vjerojatno proširenja i adaptacije crkve novim potrebama većeg broja koludrica, crkva je ponovo posvećena,[29] vjerojatno dobivši tada i naziv bazilike. Na taj važan datum, koji će se za čitave samostanske povijesti najsvečanije slaviti, samostan je dobio i slobodu od svih gradskih nameta.[30] Privilegij samostanu istoga dana dodjeljuje i biskup i prior, oba prema komunalnoj samoupravi uz saglasnost i vlastele i puka. Osim gradske slobode »quam nullus ex nostris monasteriis habet« samostan biskupovim dekretom dobiva i otok Silbu.[31] Ovakvo tretiranje samostana posebno u odnosu na druge koji su se nalazili u gradu upućuje i na njegov naročit ugled. I ovaj je dokumenat kao i oni o kraljevskoj slobodi predan lični Čiki: »tibi domna Cicca abbatissa, tuisque sororibus.«[32]

Spomenuti privilegij potvrđuje samostanu »petente abatissa *ingenuitate precipua, nomine Cicca*, cum omnibus sororibus« i zadarski pokrajinski crkveni sinod 5. ožujka 1095. godine.[33] Potvrdu spomenutih privilegija Čika je zatražila ili bojeći se prevrtljivosti Zadrana, ili radi opće nestabilnosti koju su izazivale tadašnje nesređene političke prilike u Hrvatskoj i Dalmaciji uzrokovane borbama o hrvatski prijesto. Privilegijem koji je sada u svojoj cijelosti najsvečanije potvrđen samostan je zaista dobio pravu slobodu, kakvu nijedan drugi samostan nema, jer je bio ne samo pošteđen od fiskalnih tereta nego i zaštićen od svake

[26] Ako je ova Krešimirova darovnica autentična, a to smatraju svi dosadašnji povjesničari osim N. Klaić, onda i ovaj podatak mora biti uvažen kada se govori o Krešimirovoj vlasti nad Dalmacijom i ne bi se smjelo za siguran podatak uzimati tek 1069. godina. U protivnom Krešimir se služio praznom titulom te bi se mogao smatrati sumnjivim ne samo podatak »omniumque nostri regni episcoporum« nego i kasniji »mare nostrum«.

[27] V. Novak, Zadarski kartular, 248; Kukuljević, Codex diplomaticus I, 180; Rački, Documenta, 145.

[28] V. Novak, o. c., 243; Kukuljević, o. c., 165; Rački, o. c., 118.

[29] V. Novak, o. c., 169.

[30] V. Novak, o. c., 250–251; Rački, o. c., 157; Kukuljević, o. c., 143–145.

[31] Ibid.

[32] Ibid.

[33] V. Novak, o .c., 254–255; Kukuljević, o .c., 143; Rački, o. c., 159.

štete i nasilja, pa i onih najmanje vrste, kao što bi bila da na pasište ili obrađeno tlo stupi konj, ili neki sluga učini tako malu štetu, koja ne premašuje niti vrijednost kriške sira. Ove sloboštine sinod je ipak malo ograničio, ali samo u toliko da i koludrice treba da pomognu priora ili njegova zamjenika kada radi općih, zajedničkih poslova bude morao ići u neku daleku misiju. Samostanu je na tome sinodu potvrđena i »vera ingenuitas« stoga što je podignut »de solo patrimonio nobilium puellarum.«[34]

Nakon ovog dokumenta više nema spomena opatice Čike. Pritisnuta godinama ili možda bolešću, ona se povlači,[35] a na njezino će mjesto doći kao opatica, jednako sposobna, energična i razborita njezina kći Većenega koja je stupila u samostan još 1072. godine, nakon smrti muža Dobroslava.[36]

Jedan od prvih poteza nove opatice bit će gotovo iste naravi kao i Čikin. U konačno koliko toliko sređenim prilikama ona uspijeva da joj novi hrvatski kralj Koloman Arpadović, pošto je 1102. godine u Biogradu okrunjen za hrvatskog kralja, potvrdi kraljevsku slobodu samostana.[37] Forma darovnice, premda izdane na način izdavanja darovnica ugarske dvorske kancelarije,[38] u stvari pokazuje da je samo potvrdnica prijašnjih privilegija, jer samostanu niti što novoga daje niti mu što oduzimlje. Istina, ovdje se uz kraljevsku slobodu spominje i »perpetua pax«, no taj je dodatak posve razumljiv kada se uoči tadašnja još nemirna situacija. I sankcije u darovnici jednake su kao i u Krešimirovoj, te se može slobodno zaključivati da je sastavljač Kolomanove darovnice, odnosno diplome, imao pred sobom i Krešimirov tekst. Što se među svjedocima spominju, osim zagrebačkog biskupa, jedino ugarski crkveni i svjetovni dostojanstvenici, upućuje na to da novi kralj u novom kraljestvu još nije zadobio opće simpatije i povjerenje.

Budući da Koloman još nije dobio i dalmatinske gradove, kraljevska sloboda Samostana sv. Marije mogla se odnositi jedino na teritorije u Hrvatskoj. Na ovo je upozorio još Lucius ističući da se »regia libertas« nije mogla dati osobama zadarskog samostana jer je grad tada bio podvrgnut Bizantu i redovnice potpuno izuzete ispod jurisdikcije hrvatskih kraljeva. Međutim jer su im posjedi bili na hrvatskom teritoriju, ti su posjedi bili slobodni, izuzeti od podavanja i zaštićeni od nasilja.[39] Ovo se, istina, odnosi na kraljevsku slobodu koju je samostanu dao Krešimir, u pretpostavci da on nije bio i stvarni gospodar Dalmacije,[40]

[34] Da je samostanu potvrđena »vera ingenuitas«, naime, plemićki karakter, potvrđuje i činjenica da će u nj tokom stoljeća biti primane gotovo isključivo kćeri zadarskih plemića, kao i naziv samostana u spomenutim Memoriae i Descrizione.

[35] Iz pisanih dokumenata nije pobliže poznato kada je Čika umrla.

[36] V. Novak, o. c., 251; Kukuljević, o. c., 184; Rački, o. c., 154.

[37] V. Novak, o .c., 256; Kukuljević, o. c. II, 5; T. Smičiklas, Codex diplomaticus II, 9.

[38] V. Novak, o. c., 56–59; 189–193, 256–257.

[39] Farlati, o. c., 46.

[40] Ovim samo dajem eksplikaciju Luciusovu mišljenju, inače smatram da je Krešimir de facto bio i gospodar Dalmacije, a ne da je samo nosio titulu »rex Dalmatiae«.

a u punom i potpunom smislu može se primjeniti na Kolomanóvu darovnicu. Kad je Zvonimir potvrđivao kraljevsku slobodu, on je išao Krešimirovim stopama, ali i praksom prema drugim samostanima, koje nije obdario takvim privilegijem, iako su uživali njegovu obilnu blagonaklonost, bez obzira da li su se nalazili u Hrvatskoj ili u Dalmaciji.[41] Kolomanov gest u toliko je različit od Krešimirova i Zvonimirova, što on, kako je gore rečeno, u vrijeme potvrđivanja samostanu kraljevske slobode nije imao nikakve ingerencije nad dalmatinskim gradovima. Lucius piše da Koloman »imitatione Cresimiri ... monialibus S. Marie Jadrensis regiam libertatem tribuendo, regium jus croaticum remississe videtur ...«[42] Ovim se pak pravom mogao poslužiti iako je samostan bio izvan njegovog upravnog teritorija, upravo zato što su dotični posjedi već ranije pripadali samostanu iako ne i teritoriju bizantske Dalmacije.

Poslije krunidbe Koloman je odlučio zauzeti dalmatinske gradove, ali je ubrzo morao uvidjeti da to neće ići lako, i zato se odlučuje na nagodbu s njima. Slobodoljubivi Zadar sa svojim tvrđavama i upornošću obrane bio je posebno težak problem. Koloman se zato poslužio posredništvom trogirskog biskupa Ivana Ursinija po kojem poruči Zadranima: »Ako se kraljevskoj milosti pokorite, primit ću Vas i Vaš grad za prve u mojem kraljevstvu, jer volim imati dragovoljne prijatelje nego prisiljene podanike.«[43] Ovakva obećanja predobiju Zadrane i oni održaše pred zidinama svečani sabor, na kojem se je Koloman zakleo da će sve njihove povlastice čuvati i da Zadrani neće morati ugostiti njega i njegove nasljednike kad dođu u Dalmaciju da se krune za hrvatskog kralja.[44] Nakon toga Koloman je svečano ušao u Zadar.

Izvanredan dokumenat koji nam potvrđuje ove podatke jest jedna Većenegina isprava, koju ona sama naziva »privilegium«, dakako bez osnove, jer to nije nikakav privilegij, već obična karta – potvrda jedne »cartae venditionis.«[45] U dataciji toga dokumneta stoji »regnante piissimo Colomagno, Ungarie, Chroatie, et Dalmatie, primo anno quo triumphaliter Iaderam ingressus est«, a u naraciji: »postquam diuino nuta per Colomagnum ... pax terre et mari est redita, quisque nostrum cepit ire ad propria.«[46]

Iz iste godine – 1105, iz koje potječe i gornji dokumenat, imamo još jedan neusporedivo značajniji spomenik Kolomanove vlasti u Zadru i njegove ponovljene pažnje prema Samostanu svete Marije. Taj spomenik je ranoromanički zvonik, što ga je od lijepo tesana kamena podigla Većenega, sredstvima dobivenim od kralja Kolomana. Na zvoniku uz

[41] N. Klaić, Problem vrhovne vlasti nad Dalmacijom, Zadar–zbornik, Zagreb 1964, 158.

[42] D. Farlati, ibid.

[43] F. Bulić – L. Katić, Stopama hrvatskih narodnih vladara, 130.

[44] Ibid., 130–131; Šišić F., Priručnik izvora hrvatske historije I, Zagreb 1914, 565–567, 617–628; V. Novak, Zadarski kartular, 60–63.

[45] V. Novak, Zadarski kartular, 193.

[46] Ibid., 257; I. Kukuljević, Codex diplomaticus II, 11; T. Smičiklas, Codex diplomaticus II, 15.

crkvu sv. Marije – najljepšem zvoniku, kakva tada nije imala nijedna druga zadarska crkva – uklesane riječi potomstvu govore mnogo više nego su one doslovno kazivale: »ANNO INCAR(NATIONIS) D(OMI)NI N(OST)RI IH(S)V XP(IST)I MIL(LESIMO). C. V. POST VICTORIAM ET PACIS PRAEMIA IADERE INTROITUS A DEO CONCESSA PROPRIO SVMPTV HANC TVRRI(M) S(AN)C(T)AE MARIAE VNGARIAE DALMATIAE CHROATIAE CONSTRUI ET ERIGI IVSSIT REX COLLOMANNUS.«[46a] Neko se vrijeme smatralo da se tome natpisu – dok je on još bio nevidljiv zbog zgrade naslonjene uza zvonik – protivi epitaf opatice Većenege na mramornom grobu u kapitulu samostana, a koji glasi : LAVDE NITENS MULTA LACET HIC VEKENEGA SEPVLTA Q(AE) FABRICA(M) T(VR)IS SIMVL ET CAPITOLI ASTRVX(IT).[47] Poteškoća bi bila u tome što na epitafu stoji da je Većenega podigla zvonik, a zna se da je Koloman to omogućio vlastitim sredstvima. To je, međutim, lako razriješiti. Većenega je kao opatica vodila brigu i nadzor oko gradnje, za koju je Koloman dao sredstva, pa su u tome oba podatka, i onaj na zvoniku i onaj na epitafu, vjedostojna. Većenega je dala sagraditi i kapitul – dvoranu za vijećanje. Kada i kojim sredstvima, iz suvremenih dokumenata nije moguće ustanoviti.

Interesantno je zabilježiti da se ime kralja Kolomana nalazi na više mjesta uklesano u čitavu samostanskom kompleksu: na kapitelima stupova u prvom katu zvonika,[48] na Većeneginu epitafu,[49] na križu iznad ciborija velikog oltara[50] i na zidu samostanskog dvorišta.[51] Vjerojatno je ovo dalo povoda formiranju legende o obiteljskim vezama kralja i opatice Većenege, i drugoj legendi, prema kojoj bi Koloman bio pokopan u samostanskoj crkvi svete Marije, pokraj velikog oltara.[52] »Kad bi, dopustimo li« – primjećuje ovdje V. Novak – »legenda u suštini i detaljima bila plod fantazije, ostaje još činjenica, koju nitko nije ni pokušao da umanji niti da joj oslabi njenu vrijednost, a ta je da je kralj Koloman toliko raskošnu naklonst prosuo samo i jedino nad samostanom, kome je na čelu stajala upravo Većenega, princeza u srodstvu sa hrvatskom kraljevskom kućom«.[53]

Većenega se posljednji put spominje 1107. godine kada je kupila za samostan neke posjede. Prema epitafu, umrla je na blagdan sv. Kuzme

[46a] I. Ostojić, Benediktinci u Hrvatskoj I, 350.

[47] Ibid.

[48] Ibid., 350 i sl. 231; V. Novak, Zadarski kartular, 66.

[49] Dio natpisa koji se odnosi na Kolomana glasi »ANNUS QVINTUS QVO REX COLOMANN(VS) P(RAE)SUL«. Natpis su u cijelosti objavili: Lucius, o. c., 113; Bianchi o. c. I, 319–321; Kukuljević, Cod. dipl. II, 237; Smičiklas, Cod. dipl. II, 391–392; M. Marković, Dva natpisa iz Zadra, Zbornik radova S. A., knj. XXXVI, 115–133 i dr.

[50] »REX COLOMANUS M–C–V« I. Kukuljević, Codex diplomaticus II, 236.

[51] I. Ostojić, Benediktinci u Hrvatskoj I, 350.

[52] Descrizione, fol. 6–7; V. Novak, Zadarski kartular, 68–75.

[53] V. Novak, Zadarski kartular, 75.

i Damnjana 1110/1111. godine.[54] ostavivši iza sebe dobro uređen i opskrbljen samostan, u sredini koja će ga tokom daljih stoljeća do danas na poseban način smatrati svojim.

Samostan koji su Čika i Većenega tako dobro uredile i u svakom pogledu osigurale, tokom čitave svoje povijesti bit će najuže povezan sa svojim gradom, a isto će tako pokazivati i nedvojbenu privrženost i hrvatskoj grudi i njenim vladarima. I kao što se Zadar, buntovni grad,[55] nikako neće htjeti pokoriti Mlecima doklegod bude i najmanjeg izgleda u pomoć i zaštitu hrvatsko-ugarskih kraljeva, tako će isto i samostan u svojim, premda ograničenim mogućnostima, pokazivati da živi i osjeća kao i njegov grad.

Godine 1115. dužd Ordelafo Faledro u sporazumu s bizantskim carem osvaja bizantsku Dalmaciju i uz to kraljevski Biograd.[56] dočim mu se zadarski gradski kaštel, u kojem je bila kraljeva vojska, uspio oduprijeti, ali ne zadugo. U svibnju 1116. godine Mlečani dolaze ponovo, osvajaju Zadar i Šibenik. Kolomanov nasljednik Stjepan II, zabavljen češkim poslovima, dospije tek krajem 1116. i početkom 1117. godine prihvatiti se obrane Hrvatske i Dalmacije i potuče dužda, a nakon primirja 1124. predobije Biograd, Šibenik, Trogir i Split, ali Zadar i otoke ne. Uspjeh je nažalost bio kratka vijeka. Godine 1125. dužd Dominik Michieli pokori Dalmaciju, a Biograd razori do temelja. Tada su stradala i dva biogradska samostana, muški sv. Ivana Evndjeliste i ženski sv. Tome, koje je osnovao Petar Krešimir IV. Kroničar u *Descrizione* pišu da su koludrice Svete Marije primile biogradske koludrice kao rođene sestre u svoj samostan.[57] Primajući ih, samostan je naslijedio i neke njihove posjede, a i inače se samostansko bogatstvo širilo brojnim darovima, poklonima i testamentima.

Svojim sadržajem posebno je interesantan legat neke Stane žene Gaudija Nedosjeka (Nedosecci), koja 1170. godine umirući predaje samostanu dječaka Prvoša, neka ga koludrice školuju i odgoje za svećenika, a ako se on uzoholi te ne bude htio učiti neka ostane doživotnim slugom u samostanu.[58] Što je bilo s malim Prvošem iz dokumenata nije baš jasno, ali mi se čini prihvatljivim mišljenje V. Novaka, koji u njemu vidi kasnijeg samostanskog kapelana i branitelja samostanskih posjeda Prvonju, koji se javlja u dokumentima 1183. i 1190. godine.[59] Prvonju,

[54] O tumačenju zašto je uzeta godina 1110/1111. v. V. Novak, Zadarski kartular, 81–85.

[55] Grga Novak, Presjek kroz povijest grada Zadra, »Grad Zadar«, Zadar 1966, 13–17.

[56] Ferdo Šišić, Pregled povijesti hrvatskog naroda, Zagreb 1962, 168.

[57] »Le Monache Benedettine di quel Monastero Denominato S. Tomaso si reffugiarono in Zara, ed amorosam(en)te furono come sorelle accolte nel Monas(ter)o di S. Maria in Zara trasportando seco quanto li fui possibile, ed anco il possesso di alquanti Terreni, ove religiosam(en)te terminarono di vivere.« Descrizione, fol. 22.

[58] V. Novak, Zadarski kartular, 260; I. Kukuljević, Codex diplomaticus II, 87; T. Smičiklas, Codex diplomaticus II, 128.

[59] V. Novak, Zadarski kartular, 263–265; I. Kukuljević, Codex diplomaticus II, 127, 155; T. Smičiklas, Codex diplomaticus II, 188, 242–243.

ili tačnije Prvoša, primila je opatica Rožana, ugledna i veoma odlučna opatica koja je znala odlučno i uspješno braniti samostanske posjede i svojim mu ugledom pribaviti i nove.[60]

O ugledu samostana u to vrijeme, posebno za opatovanja Rožanina, naročito uvjerljivo govori tekst lauda himnološkog karaktera zapisanih u *Officia et preces*.[61] Tekst je neumiziran i ispisan beneventanom, koju V. Novak datira u XII stoljeće, a u svom najvažnijem dijelu glasi:

»Letabunda ac iocunda fatie.
Huniuersus populus Dalmatie.
Quas Rosana abbatissa ad honorem
Semper candet splendide.«[62]

Engleski učenjak Nicholson smatra da se ova himna odnosi na Bogorodicu, a prvim dijelom možda i na svetu Stošiju.[63] Ovakvo tumačenje pobija V. Novak, ističući kako ni u jednom sačuvanom liturgijskom tekstu nema pojave da se Bogorodici ili sv. Anastaziji daje naziv abatissa.[64] Što se pak za opaticu ovdje govori da je štuje cijela Dalmacija, ako se uzme u obzir da je tada Zadar bio najmoćniji i najugledniji grad Dalmacije i da se njegov knez kitio naslovom »prvak Dalmacije«,[65] onda je i sasvim razumljivo da je i sastavljač himne u svojoj pjesničkoj slobodi dozvolio sebi pravo da na sličan način uzvisi i opaticu najvažnijeg zadarskog samostana, koja je uostalom za Zadrane poznata kao »religiosissima et deo docata«.[66] Ako je sastavljač himne, kako to pretpostavlja V. Novak, svećenik Prvonja, onda je još razumljiviji ovakav sadržaj himne, jer ga sastavlja osoba koja je imala zašto biti Rožani zahvalna.

Opatica Rožana ostavila je svojoj nasljednici bogatu baštinu, kako kulturnu, tako i materijalnu, a nadasve opće priznato poštovanje i ugled samostana u Zadru i izvan njega. Njezina nasljednica[66a] Tolja posebno nam je interesantna radi podataka koji se stavljaju uz njezino ime u ispravi o reambulaciji samostanskih vinograda 1190. godine. Naime, uz njezino ime u dokumentu stoji da je kći Lampredijeva i da je »canonice

[60] V. Novak, Zadarski kartular, 263–264; I. Kukuljević, Codex diplomaticus II, 127; T. Smičiklas, Codex diplomaticus II, 188.

[61] Potječu iz Čikina vremena pa ih zovu i Čikin molitvenik. Sada se nalazi u Oxfordu u Bodleian Library. Sadrži korne časove i kalendar.

[62] Officia et preces, fol. 150vo; V. Novak, Marginalije uz historiju zadarskog manastira sv. Marije u XII stoljeću, Starohrvatska prosvjeta III, svezak 8–9, Zagreb 1963, 188 ss.

[63] E. W. B. Nicholson, Introduction to the Study of Some of the Oldest Latin Musical Manuscripts in the Bodleian Library, Oxford-London 1913, § 13.

[64] V. Novak, Marginalije . . . ibid.

[65] T. Smičiklas, Codex diplomaticus II, 223; Grga Novak, Presjek kroz povijest grada Zadra, 7.

[66] V. Novak, Zadarski kartular, 264; I. Kukuljević, Codex dipl. II, 127; T. Smičiklas, Codex. dipl. II, 188.

[66a] Rožana se posljednji put spominje u Descrizione 1187. godine, a prvi dokumenat iza toga iz 1190. govori o opatici Tolji, V. Novak, Marginalije . .., 197.

conctituta«,[67] podaci su u toliko neobični što nisu poznati u toj formi ni u ranijim ni u kasnijim dokumentima. Tko je bio Lampredije i zašto se stavlja da je kanonski postavljena, tj. po propisima koji su u samostanu vrijedili na osnovu pravila sv. Benedikta? Da li je Lampredije bio neka nama danas nepoznata a tada veoma ugledna zadarska ličnost, ili je to glavom prvi zadarski nadbiskup? Reformni pokret koji je zahvatio crkvu od XI stoljeća pa nadalje nije se tako brzo i lako provodio. Znademo da je zadarski biskup u vrijeme Kolomanovo imao odrasla sina,[68] kao i to da je Zadar još dugo držao u svojim crkvama grčke obrede.[69] Nije li možda bilo isto i s kodeksom? U ovako važnu pitanju a u nedostatku drugih dokumenata teško je presjeći. Svakako i podatak da je kanonski postavljena daje naslutiti da svi Zadrani nisu baš bili uvjereni u to, inače čemu naglašavati opće poznatu stvar.

Spomenuti dokument daje nam još jedan podatak, ali ovaj ipak mnogo sigurniji i na čvršćim pozicijama. Reambulacija je naime izvršena »temporibus domini nostri Bele, glorisissimi regis«.[70] Ne smije se ovdje prijeći preko intitulacije koja se daje kralju Beli kada se zna da se u ranijim dokumentima koji su izdavani za vrijeme duždeva pazilo na to da ona bude konkretna ali i što škrtija. U kartularu, naime, dva sačuvana dokumenta iz 1167. i 1174. godine izdani su jedan »temporibus equidem Sebastiani Ziani ducis Uenecie, et ...«[71] a drugi »temporibus itaque Vitalis Michaelis ducis Uenecie, et ...«[72] U dokumentima se naime dalje navode zadarski knez i nadbiskup, ali se duždevoj tituli ništa ne dodaje. Sasvim drugačijim osjećajem diše intitulacija iz 1183. godine, pošto je 1180. Dalmacija ponovo došla pod hrvatsko-ugarskog vladara – »regnante *domino nostro* Bela, dei gratia *serenissimo rege* Hungarie, Dalmacie, Chroacie ...«[73] ili spomenuta iz 1190. godine »temporibus equdem *domini nostri* Bele, *gloriosissimi regis* ...«,[74] kao i iz 1199.

[67] V. Novak, Zadarski kartular, 264–265; T. Smičiklas, Codex. dipl. II, 242–243; I. Kukuljević, Codex dipl. II, 155.

[68] V. Novak, Nova kategorija dalmatinskih izvora za vizantijsku i hrvatsku historiju od VIII do XII stoljeća, Radovi Instituta JAZU u Zadru, III, 1957, 57–60.

[69] T. Smičiklas, Codex diplomaticus II, 289–290; Farlati, V, 65.

[70] V. Novak, Zadarski kartular, 246; T. Smičiklas, Codex diplomaticus II, 242–243.

[71] V. Novak, Zadarski kartular, 259, »Temporibus itaque Vitalis Michaelis, ducis Uenetie et Lampredii Iadertini archiepiscopi ...«; I. Kukuljević, Codex diplomaticus II, 73; T. Smičiklas, Codex diplomaticus II, 114.

[72] V. Novak, Zadarski kartular, 260, »Temporibus equidem Sebastiani Ziani, ducis Venecie, et Lampredii ...«; I. Kukuljević, Codex diplomaticus II, 137.

[73] V. Novak, Zadarski kartular, 263; I. Kukuljević, Codex diplomaticus II, 127; T. Smičiklas, Codex diplomaticus II, 242. Ovakav stav koludrica prema kralju Beli III bit će nam još jasniji, odnosno razumljiviji na temelju jednog dosad neobjavljenog podatka iz samostanskih Descrizione. Radi se, naime, o potvrdi presude sudaca o nekom sporu oko samostanskog posjeda »in Tinum in Obrovaz in favore Nostrarum Monialium S(anc)te Mariae Privilegiati Monasterii in Civitate Jadrae, ila ut perpetuo manenant in suis Possesionibus juxta Privileğia Regum Precessorum Nostrorum, ut dignum erat, et est ...«, Descrizione, fol. 32vo–33ro. Budući da je Bela ovo presudio još 1175. godine, prije nego je dobio Zadar u svoje ruke, razumljiva je zahvalnost koludrica izražena u tituli koju će davati Beli i njegovim nasljednicima.

[74] V. Novak, Zadarski kartular, 264; I. Kukuljević, Codex diplomaticus II, 155; T. Smičiklas, Codex diplomaticus II, 242.

»temporibus . . . *domini nostri* Hemerici, *magnifici regis* . . . «.[75] Ove intitulacije pokazuju nam nedvojbeno kakvim su osjećajem primali vrhovništvo dužda, a kakvim hrvatsko-ugarskih kraljeva ne samo Zadrani nego baš koludrice Svete Marije.

Kakav su Zadrani imali stav prema ranijim hrvatskim kraljevima – konkretno prema Krešimiru IV, odnosno kakva je bila njegova vlast nad Zadrom, pokazuju također dva dokumenta iz ovog vremena, jedan koji se odnosi na Samostan sv. Krševana, a drugi na samostan sv. Marije. Nakon slavne pobjede nad Mlečanima, Zadrani 14. svibnja 1190. godine vraćaju Samostanu sv. Krševana otok Maun »quam iam dictum sancti Crisogoni monasterium regis Cresimiri beate memorie largi cione, sicut in eius brevilegio continetur, a multis retroactis temporibus . . .«[76] Godine 1199. dolazi do nekog spora za zemlje u Brdima i opatic Tolja svoje pravo zasniva na temelju isprave za koju se u dokumentaciji navodi da je »priuilegium Cresimiri regis bone memorie«,[77] za koje vjerodostojnost jedna redovnica jamči zakletvom. Ako se osvrnemo na način kako se spominje kralj Krešimir, nije se moguće oteti dojmu da ga Zadrani smatraju svojim blagopokojnim vladarom. Naime, spominjući u istoj svetomarijskoj ispravi i već preminulog kneza Damjana, uz ime dodaju »illustris memorie.«[78] Dakle, kao što se za *svog* pokojnog kneza govre da je »illustris memorie« tako isto i za *svog* davno preminulog vladara ističu, u dva dokumenta izdana u razno vrijeme, da je »rex beate memorie«, odnosno »rex bone memorie.« Ovakvo izražavanje bilo bi neobično, ukoliko Zadrani ne bi smatrali da je Krešimir bio *njihov* vladar, a k tome spomenute dokumente ne izdaju dva zainteresirana samostana nego baš gradska vlast.

Spomenutim duhom, odnosno činjenicom da Zadar nije više u njihovoj vlasti, Mlečani se nisu nikako htjeli složiti. Kada je pak 1192. na duždevsku stolicu zasjeo stari Enrico Dandolo, »tada bez sumnje najjača politička i diplomatska ličnost Venecije«,[79] odluka da se ponovo osvoji Zadar postala je najvažniji cilj osvajačke politike kraljice mora. Već 1194. godine kreće dužd na Zadar, a kada ga nije uspio osvojiti ne smiruje se nego čeka prvi pogodan momenat. Bez skrupula u pitanjima mletačke politike, 1202. godine nagovori križare – koji nisu imali dovoljno novca da mu plate da ih preveze u Egipat, odakle će vršiti operacije za oslobođenje Svetih mjesta – da mu osvoje odmetnički grad Zadar u hrvatskoj zemlji, a on da će im odgoditi plaćanje. Većina križara dala se nagovoriti i tako iz Venecije krene 40.000 vitezova na 450 brodova s više od 300 kamenobacača, katapulta i ostalih ratnih strojeva. Pet dana bombardiran s kopna i s mora, grad je bio prisiljen da se preda. Što nije učinilo razaranje za opsade učinili su osvajači ušavši u

[75] V. Novak, Zadarski kartular, 265–266; I. Kukuljević, Codex diplomaticus II, 205; T. Smičiklas, Codex diplomaticus II, 318.
[76] T. Smičiklas, Codex diplomaticus II, 243–245.
[77] Cf. bilj. 75.
[78] Ibid.
[79] G. Novak, o. c., 7 .

grad i ostavljajući ga pošto su u njemu prezimili. U vihoru razaranja, pustošenja i požara nastradala je i stara katedrala, do temelja je razoren Samostan sv. Nikole, a sv. Dimitrija i sv. Tome do te mjere da se u njima nije više moglo stanovati.[80] Tom prigodom znatno je nastradao i Samostan sv. Krševana.[81]

Kako je ove strahovite dane, koje su Zadrani još dugo poslije pamtili kao dane razaranja i najvećeg uništavanja, proživio Samostan svete Marije, iz dokumenta nije poznato. Na temelju nekih indirektnih podataka dalo bi se ipak zaključiti da nije bio opustošen nakon osvojenja. Naime 1205. godine novi zadarski knez, sin starog dužda, Vitale Dandolo, sakupivši u jednom velikom volumenu sve pravne odredbe, zakone i običaje zadarske, u XVI glavi tog prvog nazovimo ga statuta stavlja: Cives et forenses Jadre, pro securitate et validitate sincera, possunt ut moris est, coram testibus, tradere suas scripturas, donationes et obligationes, testamenta, codicilia, venerabili abbatisse Sancte Marie. Monialium Sancti Benedicti de Jadra, que scripture et testamenta reponantur in capsula lignea di talpone, duobus clavibus bene clausa et custodita in capitulo dicti monasterii, clavis major est pene abbatissam, minor vero in manibus monialis Decane, ubi diu ac nocte, ex legato Firmine, ardet una lampadarium.«[82] Iz ovog mislim da bi se dalo zaključiti da je samostan ne samo imao velik ugled i povjerenje građana nego da se pokazalo i sigurnim da se njemu poklanjaju na čuvanje vrijednosti koje bi u privatnim rukama lakše nastradale. Nije isključeno da su se u to uvjerili pri križarsko-mletačkom napadu. U to vrijeme »post desolationem ciuitatis Jadertine . . . benigne et misericorditer« opatica Tolja i njezine koludrice primaju u svoj samostan bivšu opaticu Sv. Dimitrija Violu,[83] što nas opet može uputiti na zaključak da je u samostanu bila bar koliko toliko sređena situacija.

U samostanskoj kronici *Descrizione* uz godinu 1207. zabilježen je veoma važan podatak, koji zbog nekih bitno važnih nedostataka treba uzeti sa svom mogućom opreznosti. Radi se, naime, o izvodu iz isprave kojom je navodno hrvatsko-ugarski kralj Stjepan II potvrdio Samostanu svete Marije posjede i kraljevsku slobodu koju je ovaj dobio od Krešimira: »ut constat Nostre Regie Curie ex Diplomate et Donatione Regis Cresimiri . . .«[84] Podatak bi bio od neobično velike važnosti da u njemu ne dolaze u sukob godina izdanja s imenom vladara koji ispravu izdaje. Jer ili je pogrešna godina, pa ju je doista izdao Stjepan II u vrijeme

[80] I. Ostojić, Benediktinci u Hrvatskoj II, 93–94; T. Smičiklas, Codex diplomaticus III, 79–80; Farlati, IV, 13–14.

[81] Po nalogu Mlečana zajedno s pučanstvom nastradao je 1202. godine od križara i Samostan svetog Krševana, jer su njegovi monasi zajedno s pučanstvom bili redovito u borbi s mletačkom upravom i njezinim eksponatima na zadarskoj nadbiskupskoj stolici. Cf. I. Ostojić, o. c., 46; T. Smičiklas, Codex diplomaticus II, 185, 290; III, 442; IV, 59; VIII, 119–121; XII, 583.

[82] Descrizione, fol. 23 (iz Hist. arhiva u Zadru, kratica HAZ).

[83] Š. Ljubić, Starine XXII, 182-183; T. Smičiklas, Codex diplomaticus III, 79–80.

[84] Descrizione, fol. 38 (HAZ).

1164–1170, kada je on vladao Zadrom,[85] ili je pak pogrešno stavljeno ime, pa bi tu potvrdu izdao kralj Andrija II, premda nije bio faktični gospodar Zadra, ali je zato imao u svojoj vlasti teritorij gdje su se nalazili samostanski posjedi. Podatak da je privilegij samostanu dodijeljen na temelju diplome i donacije kralja Krešimira ipak zaslužuje da se podvuče i da mu se pokuša naći opravdanje, ako je to moguće, u ispravama izdanim u Ugarskoj od kralja Andrije II ili Stjepana II. Sam način citiranja ove isprave u *Descrizione* upućuje na to da je prepisivač morao imati pred sobom možda upravo originalni dokumenat.

Prema *Descrizione* samostanu su kraljevsku slobodu potvrdili i drugi hrvatsko-ugarski vladari. Godine 1240. Bela IV potvrđuje »consuetudines, terratici . . . libertate.«[86] Stjepan V (u *Descrizione* IV) svojim aktom 1271. godine, kojim oslobađa »ab angariis« sve crkvene posjede u kraljestvu, određuje da i koludrice Svete Marije »maneant cum suis collonis et servis in suis libertatibus, ex regia liberalitate.«[87] I Stjepanov nasljednik Ladislav IV, zamoljen od prokuratora Samostana svete Marije, potvrđuje 1277. godine »varie sortes terre ab eis regia liberalitate possesse sub Obrovaz . . . in nostro regno libere ut erant ab initio . . .«[88] Ovdje je vrijedno podvući podatak »ab initio«, jer on pokazuje tadašnje nesumnjivo mišljenje da je ovaj samostan uživao kraljevsku slobodu od samog svog početka. Iste privilegije samostanu će 1371. godine, za svog boravka u Zadru, potvrditi i Ludovik I Anžuvinac. On kao i njegovi predšasnici ističe da to čini na temelju ranijih odluka svojih predšasnika, dajući nam tako na znanje da je do tada bilo više takvih potvrda: »confirmavimus Privilegio et libertate dicti Monasterii a Regibus Nostris Predecessoribus fundati, et Moneribus ornati quod nunc hisse litteris ad futuram Memoriam firmamus et Regio Sigillo coroboramus.«[89] I ova kao i one ranije sačuvana je samo u izvodu, ali i ono koliko donosi dovoljno je za podatke koji su potrebni i ovdje naglašeni.

Svi ovi dokumenti, prema načinu kako su prepisani u *Descrizione*, upućuju na zaključak da su to samo izvaci. Prepisivač nije smatrao potrebnim navoditi ih u cijelosti nego samo u najbitnijim dijelovima, vjerojatno samatrajući to dovoljnim, jer se original nalazio u samostanu. Gdje su danas ti originali završili za nas je nerješiva tajna.

Od godine 1277. na čelu samostana nalazi se opatica Nikoleta, koja je za svog upravljanja bila vrlo aktivna, dajući u zakup samostanske zemlje, dozvoljavajući među obrađivačima zamjene, poklone i kupoprodaje i primajući u korist samostana razne testamentarne legate.

[85] G. Novak, Presjek . . ., 14.

[86] Descrizione, fol. 37–38 (HAZ).

[87] Descrizione, fol. 38 (HAZ).

[88] »Ladislaus Dei Gratia Rex Ungarie, Dalmatie ad suplices preces Procuratoris Sancte Marie Monialium varie sortes Terre ab eis Regia liberalitate possesse sub Obrovaz . . . continuent in nostro Regno Libere ut erant **ab initio**. Datum per Manus Prepositi Albertis Vice Cancelarii Regni Nostri.« Descrizione, 38.

[89] Descrizione, 38–39.

Od testamenata učinjenih u korist samostana u ovo vrijeme bez sumnje je najznačajniji testament zadarskog skriptora magistra Filipa, koji 1285/86. između ostalog ostavlja samostanu sve što je potrebno za jedan skriptorij: »scaranam meam, cartas et libros et omnia ... ad scribendum.«[90] Iz ovog podatka možemo izvući zaključke: ili je samostan već imao svoj skriptorij u kojem su pisane knjige nužne za upotrebu u samostanu, u kojem se po reguli mora ne samo moliti i raditi nego i čitati, pa magister Filip samo upotpunjuje potrebe tog skriptorija, ili je samostan morao kupovati potrebne knjige, što je bilo veoma skupo, pa im on sada omogućava da i same u svom skriptoriju pišu potrebne im knjige. U oba slučaja magister Filip je znao za stvarnu situaciju i zato je ostavljajući im spomenuto mogao znati da će to biti i korisno upotrijebljeno. Prema tome, on je ne samo dobrotvor nego možda i inspirator još jednog skriptorija u Zadru. Do sada je, naime, utvrđeno da su u Zadru djelovala dva skriptorija: u Samostanu sv. Krševana[91] i u Samostanu sv. Frane.[92] Pretpostavka Vjekoslava Maštrovića da je vjerojatno u manjem obliku postojao i skriptorij u ženskom samostanu sv. Marije[93] navedenim dokumentom dobiva i svoju sigurnu potvrdu. Isti nam dokument pokazuje da je u Zadru moglo biti i privatnih skriptora.

Radi ilustracije društvenih odnosa u to vrijeme vrijedno je spomenuti dokument kojim koludrica Svete Marije Tolja Draginić, 2. lipnja 1282. godine, »de consensu, licencia et permissione domine Nycolotte abbatisse«, oslobađa roba što ga je baštinila od svojih roditelja, i proglašuje ga slobodnim, da može posjedovati, sklapati ugovore, na sudu biti stranka ili svjedok, sastavljati oporuku i vršiti sva prava rimskog građanstva.[94] Za uzvrat ne traži ništa, već moli od Boga »remedium atque salutem animabus genitorum meorum et anime mee.«

Koliki je bio ugled samostana i njegove crkve u ovo vrijeme ne samo u Zadru nego i izvan njega, na poseban način pokazuje to što je 7. veljače 1292. godine »frater Laurentius miseratione diuina sancte Gradensis ecclesie patriarcha, Venetie Dalmatieque primas« posebnom poveljom odlikovao privilegijem indulgencije od 40 dana sve one koji bi hodo-

[90] »... Cum morte nil (sit cercius et nil incercius hora mortis ego qui) dem magister Phylippus scriptor, habitator Iadertinus, filius ... (fa)cio testamentum in quo de bonis et rebus meis, quos et quas habeo in I(adera) ... dominam Nicoletam, abbatissam monasterii sancte Ma(rie monialium) ...« navodeći što sve ostavlja samostanu i drugim licima nastavlja: »Item scaranam meam, cartas et libros meos et omnia ... ad scribendum, et alia quecumque habeo in Iadera iudico et di (mitto pro anima mea) ... Marie Monialium Iadere.« Zjačić Mirko, Spisi zadarskih bilježnika Henrika i Creste Tarallo 1279–1308, Zadar 1959, 45.

[91] Vjekoslav Maštrović, Doprinos Zadra u hrvatskoj kulturi, Grad Zadar, presjek kroz povijest, Zadar 1966, 116; Cf. G. Praga, Lo Scriptorium dell' abbazia beneditina di San Grisogono in Zara, Archivio storico per la Dalmazia 1929–30, fasc. 39, 40, 42, 43, 45–49.

[92] Ante Matijević, Porijeklo renesansnih psaltira Franjevačkog samostana u Zadru, Radovi IJAZ u Zadru, 1955, II, 193–232.

[93] V. Maštrović, o. c. 116; Miho Barada, Scriptorium opatije sv. Krševana u Zadru, Godišnjak univerziteta Jugoslavije u Zagrebu za šk. god. 1929/30–1932/33, Zagreb 1933, 85–99.

[94] T. Smičiklas, C D, VI, 409–410.

častili u Svetu Mariju na tri njezina velika praznika: Svijećnicu, Blagovijest i Veliku Gospu i na praznike dva sveca, Kvirina i Hermagore, koji su se naročito štovali u patrijaršiji Grada-Akvileja.[95]

Godine 1302. u desnoj lađi podignut je oltar sa slikom Bogorodice s djetetom koja je naslikana »alla maniera orientale«, za koju G. Gamulin pretpostavlja da joj je donator Zadranin, i koja je »možda najljepša slika na drvu, koja je nastala u ovoj jadransko-bizantinskoj varijanti onog velikog internacionalnog stila, koji nazivamo bizantizmom 13-og vijeka.«[95a] Prema podacima koje donose *Memorie* 1337. godine u crkvi je opet podignut jedan oltar i to od pozlaćena drva, »di ligno dorato ad onore de SS Gio Batta, ed Evangelista.«[96] Oltar je dao podići svećenik Radonja, koji 6. ožujka 1349. godine »al detto Officiato Altare« ostavlja »un Panno, un Messale, un Breviario, un Callice ed una Patena.«[97]

Povjerenje koje su Zadrani pokazivali prema načinu čuvanja važnih isprava u Samostanu sv. Marije i prije 1205. godine i poslije toga ponovo je došlo do izražaja nakon ravnih sto godina. Kada je naime 9. lipnja 1305. godine na općoj skupštini Zadrana bio kodificiran gradski statut, »il publico codice, intitulato statuto Zaratino« – kako ga naziva *Descrizione*[98] – ostat će i dalje na snazi XVI glava Dandolova zbornika, kojim se samostanu daje pravo čuvanja dokumenata. Da je takav stav zadržan i nadalje pokazuje zadarski patricij Pavao Pavlović (Paulus de Paulo) koji u svojim »Memoriale« na dan 27. studenog 1396. zapisuje da su arhivu Svete Marije bili povjereni na čuvanje gradski privilegiji i ostala prava: »reposita fuerunt Privilegia nostra, et certa alia jura in Capsa trium clavium que erat in volta su Campanili Monialium Sancte Marie juxta partem ceptam in Secreto Consilio Iadre.«[99] Ključeve su čuvali: opatica, jedan od dvojice prokuratora i prokurator zadarske komune. Odluka o čuvanju arhivalija u samostanu ostala je na snazi i 1458. godine, kada je 13. travnja redigiran zadarski statut i ukinute neke starije odredbe. Ista odredba ostala je na snazi 1490. i 1563. godine.[100] I poslije 1625. godine, kad je u Zadru osnovan arhiv za mletačku državnu vlast za Dalmaciju i Albaniju, tradicija povjerenja prema ovoj samostanskoj ustanovi i dalje je čuvana i poštovana.[101] Tako je bilo i tokom daljih stoljeća.

Sredinom XIV stoljeća u samostanu je došlo do unutrašnje svađe. Redovnice se, naime, nisu mogle složiti u izboru opatice pa su na kraju izabrale dvije i to Dobru Zlorad i Mariju Butivan. Budući da u takvim

[95] V. Novak, Samostan svete Marije u Zadru devetvekovna riznica hrvatske kulture (predavanje održano na Simpoziju u Zadru povodom 900-godišnjice Samostana), rukopis str. 7.

[95a] Grga Gamulin, Bogorodica s djetetom i donatorom iz Zadra, Peristil, 1957, II.

[96] Memorie, 7.

[97] Ibid.

[98] Descrizione, 23.

[99] Memorie, 14; Bianchi, o. c. I, 323.

[100] V. Novak, o. c.

[101] Ibid.

prilikama nije mogao normalno teći samostanski život, a rješenje nisu mogle donijeti same, slučaj je došao pred papu Klementa VI, koji je naredio osorskom biskupu da poništi izbore i postavi opaticom Eufemiju de Zanzanatis, također koludricu iz Svete Marije.[102] Ovaj slučaj, iz razumljivih razloga, nije zapisan u samostanskim kronikama ni u *Descrizione*, ni u *Memorie*. Jedan konkretan podatak iz samostanskih dokumenata o izboru opatice javlja se 200 godina kasnije. U *Memorie* se, naime, navodi da je 1559. opatica Donata Nassi »Confermata da Pio Papa V li 9 Luglio con Bolla che di di trè in tre Anni si elleggino nel Monastero di Santa Maria di Zara Le Abbadesse d'ettà d'anni almeno 40 ed abbia VI anni di Contumaccia, e esso doppo La Morte di detta ab.«[103]

Zanimljiv je podatak koji donosi Paulus de Paulo u svome »Zaratino Giornaliero Memoriale«. Tu on spominje kako je 14. listopada 1383. godine došla u Zadar Elizabeta kraljica-udovica sa svojom kćerkom Marijom i da je »in fideli urbe« najsvečanije dočekana. Zadržavajući se u Zadru ona se je više puta išla pomoliti sv. Šimi, a na crkvene blagdane, odjevena u jednostavnu odjeću, pristupala zajedno s koludricama Svete Marije vjerskim obredima.[104]

Koliko su bile u cijeni koludrice Svete Marije, samostan i crkva, pokazuju ne samo darovi i legati učinjeni njima u korist, kako ćemo kasnije vidjeti, nego i zanimljiva pojava da su Zadrani željeli biti pokopani u samostanskom groblju,[105] pa i u samoj crkvi svete Marije.[106]

Pošto je 1409. godine Ladislav Napuljski sramotno prodao Veneciji svoja prava na Dalmaciju, Zadrani s fingiranim oduševljenjem prihvaćaju novog gospodara, da bi na taj način što više svojih povlastica i sloboština mogli i dalje uživati. Mlečani su ove izljeve odanosti prihvatili i zajamčili gradu njegove sloboštine, bar za prvo vrijeme.[107] potvrdivši također i Samostanu svete Marije njegove stare sloboštine i prava, izuzevši ga od svih podavanja, pa i od odredbe iz 1330. godine, prema kojoj su bile dužne davati stanovit dohodak od vina.[108] Takav status imat će samostan i kasnije, što će mu omogućiti ne samo da nesmetano nastavlja svoj život nego da konstantno renovira i svoje najvažnije objekte: zvonik, crkvu i samostanske zgrade.

Godine 1438. zadarski nadbiskup »cum consensu et voluntate domine abbatisse et monialium« napravio je ugovor s graditeljem Nikolom

[102] I. Ostojić, o. c. II, 76.
[103] Memorie, 10.
[104] Descrizione, 39; Bianchi, o. c. I, 323.
[105] Descrizione 19; V. Novak, Zadarski kartular, 264.
[106] Sabalich, Curiosità storiche zaratine, 126 »In santa Maria del resto, lungo tutto il Seicento, vennero sepolti anche defunti non appartenenti alla famiglia benedittina.«
[107] Grga Novak, Presjek . . ., 43–44.
[108] Descrizione, 40: »Il Nob. Monaste(ro) Benedittino di S. Maria, quale da Pub(li)ci Nob(i)li Rappresent(ant)i fu lasciato nelle antiche sue libertà e consuetudini, i rimasto esente da qualunque gabella, talchè per Decreti anco posteriori, fu fino esentato di pagare il Datio del Vino a Spina.«

Bilšićem za obnovu Kolomanova zvonika.[109] Zvonik je u svom gornjem dijelu vjerojatno bio dosta runiran i zato je prema ugovoru trebalo obnoviti tri gornja kata, koji će ponovo imati iste prozore, a promjene će biti dozvoljene samo utoliko što otvore na trećem katu ne će morati otvarati, a moći će suziti i vrh zvonika onoliko koliko mu se bude činilo potrebnim pa ga pokriti pločom ili kupama. Pored toga Bilšić se obavezao da će popraviti susjedni krov crkve, koji je morao privremeno djelomično razotkriti radi lakše gradnje zvonika, te da će popraviti kamenje njegova prvog svoda i sagraditi nove i čvrste katove u unutrašnjosti zvonika.[110] Za sav posao koludrice su bile dužne majstoru platiti 950 dukata.[111] Po isplatama koje je u nekoliko obroka od 1441. do 1446. godine dobijao, vidi se da je uspješno izvršavao taj rad.[112] Zvonik je bio dovršen ljeti 1453. godine i tom je prigodom Bilšiću od gradskog načelnika i samostanskog prokuratora izdano posvjedočenje o uspješno obavljenu poslu: »quod dictus Nicolaus optime, fideliter, diligenter laboravit et perfecit omnia ... circa dictum campanilem tam in destruendo vetus campanile quam in rehedificando illum de novo.«[113]

Godine 1480. izradio je za crkvu svete Marije majstor Ivan Korčulanin drveni kor kasnogotičkog stila s primjesama renesanse, s naslonima ukrašenim reljefnim četverolisnim cvijećem kao na sjedalima katedrala u Trogiru i Rabu.[114] I.G. Jackson zabilježio je 1887. da je pokraj kora u Sv. Mariji bila i katedra za opaticu s naslonom renesansnog karaktera.[114a] Kor je propao kao žrtva požara u drugom svjetskom ratu.

Veoma zamašan građevni i restauratorski poduhvat započet je tridesetih godina XVI stoljeća, kada je crkva dobila novu fasadu s trodijelnim lučnim zabatom i osobito lijepom kružnom rozetom u centralnom polju, slično šibenskoj katedrali. Nova fasada je podignuta za jedan lučni prostor ispred linije stare fasade, tako da je potpuno zakrilila Kolomanov zvonik.[115] Radove su izvodili i 22. rujna 1535. godine završili splitski graditelji Ivan Martinov Vitačić i Dujam Rudučić, te oba izjavljuju iste godine da ih je opatica Donata de Nassis isplatila »tam pro diversis lapidibus quam pro tota eorum mercede muri sive fabrice facte in dicta ecclesia.«[116] Ulogu opatice Donate potvrđuje i natpis na pobočnim vratima: »Virgini sacrum vetustate consumptum Donate Nassis antistita istaurari curavit.«[117] Restauratorski radovi nastavljani su i poslije ovog zahvata, tako da je nekad trobrodna bazilika polukru-

[109] Akti notara Nikole pok. Benedikta, sv. I, sveščić 1, Cvito Fisković, Zadarski sredovječni majstori, Split 1959, 168.
[110] C. Fisković, o. c., bilj. 403.
[111] Ibid, bilj. 404.
[112] Ibid.
[113] Akti notara Ivana de Calcina, sv. IV, sveščić 6.
[114] Lj. Karaman, Umjetnost u Dalmaciji XV i XVI vijeka, Zagreb 1933, 147; C. Fisković, o. c., 86; Enciklopedija likovnih umjetnosti (1962), 106.
[114a] I. G. Jackson, Dalmatia, the Quarnero and Istria, Oxford 1887, I, 308.
[115] Dalmatinski gradovi, Joja Ricov, Via Crucis Zadar.
[116] C. Fisković, o. c., 116.
[117] Ibid. 111.

žnih apsida posve izmijenila svoj prvotni oblik. Godine 1744. crkva je dobila baroknu kupolu,[118] 1747. dana je raskošna rokoko štukatura plafona romaničkih lukova matroneja i stupova centralne lađe,[119] a 1762. glavni oltar od pozlaćena drva zamijenjen je novim od kararskog mramora s dva mramorna anđela sa strane.[120] Zadnji pečat crkvi dale su klasicističke štukature u prošlom stoljeću, koje su posve pokrile odnosno sakrile romaničke karakteristike nutarnjeg prostora crkve.

Prema podacima zabilježenim u *Memorie*, negdje oko 1480. izbio je u samostanu požar, od kojega je nastradao dobar dio samostana.[121] Restauratorski radovi obavljani su nekoliko godina, najvjerojatnije sredstvima samog samostana, ali je bilo i pomoći građana.[122] Godine 1633. ograđen je samostan i njegovo groblje visokim zidom,[123] a 1792. obnovljen je kapitul,[124] kome će također klasicističke štukature sakriti prvotne romaničke karakteristike, koje se vide ponovo danas, nakon restauratorskih radova i njegove obnove, izvršene poslije drugog svjetskog rata. Inače, osim spomenutih restauratorskih radova koji su tokom povijesti obavljani na samostanu u vidu proširivanja i prilagođivanja novim potrebama, radovi iste naravi vršit će se stalno i dalje, tako da je od starog cenobija 1877. godine ostao jedino sjeverni dio, koji je bio obnovljen nakon požara iz 1480. godine.[125]

Povjerenje koje su Zadrani imali u koludrice Svete Marije, posebno kada se radilo o čuvanju arhivalija i predmeta od vrijednosti, došlo je do izražaja i 1489. godine kada su, pošto je opatiju sv. Krševana definitivno zahvatio komendatarni režim, njima povjerene na čuvanje svetokrševanske dragocjenosti, smještene »in una cassa.«[126] Čuvajući te dragocjenosti koludrice su se na neki način odužile svojoj braći istoga reda, kojih su im opati dugo vremena bili duhovni vođe.

[118] J. Ricov, ibid.

[119] Memorie, 3.

[120] Ibid.

[121] Memorie: »Circa l'anno 1480 casualmente dalla Porta di Borra ove esisteva il Forno Monacale, l'incendio buona parte del Monastero, come si dice con danno, d'una sola oblata detta Ivanicsa da Pasman, che rimase abbruciata.«

[122] Ibid.: »1 qual riparo, come si legge negl'atti del Nodaro Gio(vanni) Saldonio 9 marzo 1486 Crescio de Codelini Lascia nel suo testamento Per riparare parte del Monastero di S(an)ta Maria, ultimamente incendiato, ducati 100.«

[123] Ibid., 9.

[124] Ibid., 4.

[125] Bianchi, o. c. I, 325.

[126] G. Praga, Lo »Scriptorium« dell'abbazia..., fasc. 42, p. 284, u bilješci daje ovaj izvod iz akata notara Gianfrancesca Grisinija, Istrumenti alla data 8. agosto 1489: »Rev. mus dominus Bernardus de Rubeis episcopus Belunensis nec non ad presens perpetuus comendatarius abbatie sancti Grisogoni Jadrensis... fecit... totam et universam nobilismam comunitatem Jadrensem... super gubernationem et curam rerum et ornamentorum dicte ecclesie et sacristie ecclesie prenominati sancti Grisogoni, suam veram et legitimam procuratricem actricem et negotiorum gestricem ... et specialiter ad gubernandum et regendum quandam capsam plenam ornamentorum dicte sacristie sive ecclesie... datam in salvo in monasterio sancte Marie monialium de Jadra, cum plenaria auctoritate et potestate debitis temporibus creandi unum, duos et plures procuratores super hac re.«

Danas je teško utvrditi kako su nad Samostanom sv. Marije bile podijeljene kompetencije između zadarskog nadbiskupa, državne vlasti, gradskih plemića, svetokrševanskog opata i opatice.[127] Svakako je nesumnjiva činjenica da je nadbiskupova jurisdikcija vremenom sve više dolazila u prvi plan, a posebno od definitivnog dolaska grada pod Veneciju. Ovo potvrđuje i odluka mletačkog vijeća od 30. ožujka 1420. godine, kojom se zabranjuje da Zadrani laici prate koludrice koje su poslane u Dubrovnik da pojačaju tamošnju oslabljenu zajednicu. Odluka je motivirana time da određivanje pratnje spada u nadbiskupovu jurisdikciju.[128] Odavde se dade zaključiti da ili građani ili koludrice nisu baš željele velike nadbiskupove ovlasti. Još konkretniji slučaj oporbe nadbiskupovoj jurisdikciji desio se kada su se opatice i gradski plemići 1458. god. žalili vladi i patrijarhi u Veneciji što se nadbiskup Maffej Valaresso usudio imenovati običnu sakristanku, iako su to radili njegovi predšasnici i u drugim samostanima.[129] Unatoč ekskomunikaciji, opatica je, praćena od svojih pristaša, gradskih plemića, otišla lično u Veneciju da se potuži patrijarhi i duždu. Nadbiskup je bio prisiljen da odriješi opaticu i koludrice od ekskomunikacije i interdikta.[130] Vremenom su ipak koludrice podvrgnute, kao i Samostan sv. Krševana, direktnoj i isključivoj jurisdikciji zadarskih nadbiskupa.[131]

Kompentencija državnih vlasti posebno je došla do izražaja u odredbi mletačkog senata i dužda 23. ožujka 1458. godine. Njom se zabranjuje primanje u samostan strankinja, konkretno onih koje dolaze iz

[127] Prema Viktoru Novaku, Marginalije ... 183, »Opat (sv. Krševana) je bio nad manastirom sv. Marije prva i neposredna crkvena vlast, viša, tada, nego što je u Zadru bio i sam biskup jer su tu autonomnu, unutrašnju organizacionu i hijerarhijsku vlast odredivala pravila reda sv. Benedikta.« Kada govore o samostanu koji je bio na mjestu današnjeg Memorie, p. 1, pišu: »erano sotto la Giurisdizione Spirituale degl'Abbati Benedettini di S(a)n Grisogono di Zara.« I. Ostojić, o. c. II, 77, smatra da se ne može utvrditi »djelokrug vlasti opata nad ženskim samostanom na temelju pravila sv. Benedikta, jer ona podvrgavaju opatu samo njegove monahe.«

[128] Š. Ljubić, Listine o odnošajih između Južnoga Slavenstva i Mletačke Republike VIII, Zagreb 1886, 151.

[129] L. Jelić, Regestum litterarum zadarskoga nadbiskupa Mafeja Valaresa (1449–VIII, Zagreb 1886, 151.

[130] L. Jelić, Regestum litterarum zadarskoga nadbiskupa Mafeja Valaresa (1449––1496), Starine XXIX, Zagreb 1898, str. 69–70: »quemadmodum fecerunt praedecessores mei, non modo in hoc monasterio verum etiam in altero quoddam s. Catherinae eiusdem professionis monialium.« U pismu na kardinala svetog Marka opet ističe: »me nunquam quenquam contra ius vexare consuevisse, nec aliquam molestiam dictae abbatissae et monialibus hactenus intulisse, nec in futurum velle inferre; nisi in quadam iurisdictione dumtaxat archiepiscopali, quam tandem iampridem omissi, melens de iure meo cedere«, str. 76–77.

[130] Ibid., 80–81: »Nunc autem absoluta et ab omni interdicto levata pro tantis enormitatibus impunis effecta, peiora deinceps aggredietur, confisa nobilibus suis, qui gloriantur in malitia sua ...« Iz ovog pisma upućenog duždu Pasqualu Maripetru 13. veljače 1458. godine vidi se s kakvim je raspoloženjem nadbiskup pristao da opaticu i njezine pristaše riješi ekskomunikacije. Da li se u ovom sukobu stvarno radilo samo o uplitanju nadbiskupovu, opravdanom ili ne, u izbor jedne sakristanke ili o nečem drugom, iz poznatih dokumenata nije moguće ustanoviti. Objavljeni, naime, dokumenti govore samo o nadbiskupovu stavu.

[131] I. Ostojić, o. c., 77.

Dubrovnika, Bosne, Ugarske i drugih krajeva koji ne potpadaju Mletačkoj Republici. Razlog takvoj zabrani bio je navodno strah da bi se iz toga mogla izleći za Zadar opasnost. Odsada će prema tome biti primane samo one, koje su »de natis in Jadra.«[132]

Sto godina kasnije i gradsko vijeće je svoje pravo da vodi brigu o samostanu također upotrijebilo u cilju ograničavanja slobode primanja koludrica. Svojom, naime, odredbom od 25. rujna 1547. godine gradsko vijeće je odredilo da u samostane koludrica sv. Marije, sv. Nikole i sv. Dimitrija smiju biti primane samo kćeri i sestre zadarskih plemića, a druge jedino uz saglasnost i dozvolu vijeća koje je ovu odluku donijelo.[133] Ova odredba, odnosno mjera predostrožnosti, očito pokazuje da spomenuti samostani svojom praksom nisu bili protivni primanju pučanki i u svoje redove, ali pokazuje i to da su to plemići smatrali povredom nobiliteta samostana njihova društvenog ranga, jer su u početku bili predviđeni samo za plemkinje.[134]

Gradska vlast je bila zainteresirana i za materijalno poslovanje samostana. Pri obnovi i proširenju crkve sv. Marije u ugovorima o gradnji i nabavci materijala potrebna za izvođenje radova samostan su zastupali gradski načelnik i prokurator samostana Franjo de Nassis i gradski vijećnik Lombardin Begna.[135] I tokom kasnije povijesti kada se radilo o većim samostanskim izdacima ili primicima bila je konsultirana i gradska vlast.[136]

O životu i prilikama u ovom samostanu posebno jasnu sliku daju sinodi i sinodalni dekreti zadarske crkvene pokrajine, koji su održavani u vezi s dolaskom papinskih vizitatora. Takav jedan sinod održan je 1579. godine u crkvi sv. Krševana u prisustvu papinskog izaslanika za Dalmaciju Agostina Valiera, biskupa Verone. Kad se govori o disciplini koludrica zabilježeno je da su zbog nekih srušenih samostana (od Turaka) učestale seobe redovnica iz jednog mjesta u drugo, te se potiču biskupi da paze da one poštuju pravila samostanske klauzure onog samostana u koji su došle. Određuje se zatim da broj primljenih redovnica ne smije prekoračiti propisanu visinu, da se ambiciozne žene ne biraju za opatice, potiču se nadalje biskupi da redovnička pravila sv. Augustina, sv. Be-

[132] Memorie, str. 9: »23 Marzo 1458 Estratto di Ducale dell' E(xcelentiss)imo Senato – Pasquale Palipetro Dei Grazia Dux Veneziarum etc... Quia inteleximus quod tria Monasteria Dominarum Monialium Iadre, videlicet Sancte Marie... in suis Monasteriis recipiunt Forenses, Scilicet Raguseas, Boseneas, et Hungareas, et aliunde Nobis non Subditis, quod potest inducere periculum in illa Civitate Nostra volumus ut ipsis Monialibus Prohibentis, quod de cetero accipere, nec acceptare possint in suis Monasteriis Aliquas Forenses Dominas nisi de natis in Jadra et hoc penitus observari faciatis... etc.«, cf. Descrizione, 40.

[133] Lorenzo Benevenia, Historia ecclesie Jadrensis auctore Valerio Ponte archidiacono, Rivista dalmatica V. 66–70, Zadar 1909; R. Filipi, Hrvatski govorni jezik u Zadru prema dokumentu iz 1603, Zbornik – Zadar, Zagreb 1964, 438.

[134] Za pučanke je u Zadru bio Samostan sv. Katarine, Ostojić, o. c. II, 50–51.

[135] C. Fisković, Zadarska renesansna crkva sv. Marije, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji X, Split 1956, 114, akti notara Petra de Bassana (1531–1570), svezak I, sveščić I, i akti notara Ivana Mazarella (1512–1554), svezak I, sveščić I.

[136] Libro di conti delle R(everen)de Monache del Monastero di S. Maria, E 13 (1622–1661), fol. 39, rukopis, čuva se u samostanskoj biblioteci.

nedikta i sv. Frane prevedu »in lingua Illirica« i na kraju zabranjuje se pod kaznom izopćenja razgovaranje s koludricama, osim u iznimnim slučajevima.[137] Također se naređuje da koludrice čitaju knjige crkvenih otaca na hrvatskom jeziku, a biskupima se savjetuje da ih češće posjećuju i tješe »sermonibus etiam, si modo Illyricam linguam sciant, consolentur.«[138] Spomenute disciplinske odredbe odnose se bez sumnje i na Samostan sv. Marije, što su sigurno smatrale i same koludrice, jer su upravo te odredbe sinoda unijele u svoje *Memorie*. Na tome sinodu je odano posebno priznanje svetomarijskim koludricama zbog njihovih dobrotvornih djela: »Laudamus autem laudabiles consuetudines Monasterii (Sanc)te Marie Iadrensis ... circa pauperculas.«[139] Na sinodu zadarske nadbiskupije koji je održao nadbiskup Minuzio određen je broj redovnica u pojedinim samostanima: u Samostanu sv. Marije 32. sv. Katarine 16, sv. Nikole 20, sv. Dimitrija 16 i sv. Marcele 10, uz napomenu da će se ovaj broj lako povećati ako se poboljšaju prilike »si Deus finem aliquando dabit Calamitatibus huius provintiae«. Također je ovom prilikom određeno da se prije večernjeg angelusa zatvore vrata svih samostana.[140] Iscrpan izvještaj o Samostanu sv. Marije podnio je apostolski vizitator Mihovil Priolus godine 1603, ali se na njemu ne mislim zadržavati jer o tome postoji posebna radnja.

O nacionalnoj pripadnosti i svijesti svetomarijskih koludrica osim spominjanih podataka o škrtoj tituli koju daju mletačkom duždu, za razliku od one koju daju hrvatsko-ugarskim kraljevima, posebno govore računske knjige samostana koje su od 1538. do 1571. godine vođene hrvatskim jezikom.[141] Iako su ostale sačuvane knjige vođene talijanskim jezikom nije isključeno da je i poslije 1571. bilo knjiga pisanih hrvatskim jezikom, koje su vremenom izgubljene. U prilog ovome ide izvještaj vizitatora Valiera koji ustanovljuje osam godina kasnije da koludriee ne znaju talijanski, te da čitaju regulu svoga reda i živote svetaca na hrvatskom jeziku.[142] O nacionalnom duhu koludrica govori i izvještaj apostolskog vizitatora Mihovila Priolusa 1603. godine, kome opatica Rafaela Nassi izjavljuje da se u blagovalištu molitve čitaju »in Sciavo«.[143] Vrijedno je ovdje spomenuti i zapis na posljednjoj stranici knjige propovijedi o Majci Božjoj[143a] na koji je upozorio S. M. Traljić davši i njegovu transkripciju. Knjiga je izdana u Nürnbergu 1503. Pi-

[137] Memorie, str. 8.

[138] Ante Strgačić, Hrvatski jezik i glagolica u crkvenim ustanovama Zadra, Zbornik – Zadar, 410; Farlati, o. c. V, 137.

[139] Memorie, 8.

[140] Ibid.

[141] Neobjavljene, nalaze se u samostanskoj biblioteci, a sadrže izvještaje o primicima i izdacima samostana u to vrijeme.

[142] Farlati, o. c. V, 137.

[143] R. Filipi, o .c., 437; Bibl. ap. Vaticana Arm. VII vol. 101, fol. 740v.

[143a] Mariele de excelentijs Regine celi. Impressum Nuremberge per Anthonium Koberger inibi conciuem. Anno a natiuitate domini Millesimo quingentesimotercio. Mensis Aprilis die decimoquinto fint feliciter. Tekst glasi: »O bratio pridraga huoie dan prisuitli choga proroci pripouidaɔce aieli (= anjeli) nauistisce choga zuizdu chragli uidchi obeseli se iesu i dari gniemu prchazasce dnascha nebeschomu nene-

sana je latinskim jezikom i čuva se u samostanskoj biblioteci. Spomenuti zapis je kratka propovijed na hrvatskom jeziku, a potječe vjerojatno iz XVII stoljeća. Nadalje, 1792. god. hvarski biskup Zadranin Ivan Dominik Stratico poklanja opatici Svete Marije g l a g o l j s k i misal. da bi svećenici mise a redovnice molitve za njega prikazivale.[144] Da se ovim misalom, odnosno uopće glagoljski, u samostanskoj crkvi služilo pokazuje na poseban način to što se još 1906. godine u sakristiji crkve sv. Marije nalazila tabla s molitvama na staroslavenskom jeziku, koje se mole prije i poslije mise.[145]

Broj redovnica određivali su dijecezanski sinodi i apostolski vizitatori,[146] ali su prilike često bile jače od naredaba. Prema podacima koje donosi I. Ostojić u djelu Benediktinci u Hrvatskoj III, godine 1388. i 1394. bilo je preko dvadeset redovnica, 1397. trideset i pet, 1402. četrdeset, 1527. četrdesetak, 1551. trideset i jedna, 1557. trideset i sedam, 1579. dvadeset i pet, 1603. četrdeset i dvije, 1625. dvadeset, od kraja XVII do kraja XVIII stoljeća oko četiri, a 1798. godine samo jedna.[147] Prema podacima koje donosi *Descrizione* (primjerak koji se čuva u samostanu), 1794. godine u samostanu su bile samo dvije redovnice, naime Cornelia Fanfogna kao upraviteljica, »amministratrice del Monas(teri)o con Patente Arcives(cov)ile«, i njezina sestra Lucia Fanfogna. Kada je 18. listopada 1795. umrla Cornelia Fanfogna ostala je u samostanu sama Lucija kao upraviteljica.[148] Situacija je poboljšana kada su nakon zatvaranja Samostana sv. Katarine njegove koludrice prešle u svetomarijski samostan,[149] tako da ih je 1804. bilo devet na čelu s opaticom Lucijom Fanfogna.[150] Inače za sam život koludrica bilo je veoma teško doba francuske vladavine, kada su one morale napustiti svoj samostan i živjeti u zgradi nadbiskupije.[151] Tada su nastradale i mnoge kulturne i historijske znamenitosti ovog samostana i završile neznano kamo.[152] Nakon ove teške nedaće situacija se u samostanu pomalo normalizira i broj redovnica raste, tako da ih je u četvrtom deceniju XIX stoljeća bilo deset, a 1905. godine dvadeset i dvije.[153]

staiu siuta crichua pridruzena bi zac suetost opra uiordani (v Jordani) gnie (nje) grisi techu z dari chragli na chraglieuschi pir i od uod(e) danas uino ucignieno veselese chi bihu napiru i zato primi mirachuli narescen ou sueti dan sctuiemo danaska zuizda chraglieu douede ch iaslace(m) danascha od uod(e) uino ucignieno bi napiru danascha od giuana hrst choristitise hoti da shrani nas ichziuotu uicgniemu priued(e) chie blagoslouglien po sue vich(e) uicho(m) amen.

[144] A. Strgačić, o. c., 418–419; V. Brunelli, La vita e le opere di Giandomenico Stratico, Annuario Dalmatico IV, Zadar 1887, 238.

[145] A. Strgačić, ibid., 419.

[146] Memorie, 8; izvještaj legata Priolusa, Vat. arhiv, Miscell. arm. VII, vol. 101, fol. 734v.

[147] I Ostojić, o .c. II, 78.

[148] Descrizione (rukopis koji se čuva u samostanu), 42v.

[149] Stato del personale delle Monache dei Convent. della Diocese di Zara, Convento di S(ant)a Maria in Zara, rukopis u samostanskom arhivu.

[150] Descrizione (sam), 42v–43r.

[151] Bilježim prema pripovijedanju koludrice M. Skolastike Večeralo.

[152] M. Suić, Muzeji i zbirke Zadra, 108.

[153] Ostojić, o. c. II, 78.

Tokom svoje povijesti koludrice Svete Marije primale su pod svoj krov koludrice raznih drugih samostana, zadarskih i vanzadarskih. Već je spomenut slučaj biogradskih koludrica i opatica Svetog Dimitrija. Kada su 1798. zatvoreni crkva i samostan klarisa sv. Nikole, redovnice, sestre dvorkinje, gojenice i bolničarke primljene su u svetomarijski samostan.[154] Isti je slučaj bio s koludricama Sv. Katarine, kojima je samostan ukinut 5. travnja 1804, samo s tom razlikom što su se ove redovnice združile sa svetomarijskim u jedan samostan.[155] Godine 1807. primljene su privremeno pod krov samostana Svete Marije i koludrice Sv. Marcele, kada je i njihov samostan ukinut.[156] Kada su 1820. i benediktinke Samostana sv. Rajnerija u Splitu morale napustiti svoj samostan, i njih su primile svetomarijske koludrice.[157]

Od godine 1302. koludrice su vodile brigu o siromašnim bolesnicama u bolnici koju je podigao Zadranin Lodovico de Matafari.[158] Početkom XVI stoljeća držale su zajedno s klarisama Sv. Nikole hospital Sv. Bernardina. Još prije toga, pa gotovo do naših dana, vodile su i uzdržavale dom za siromašne žene.[159] Osim toga, kao i kod drugih samostana, postojao je i ovdje stari i častan običaj da se po gradu dijele redovite milostinje siromašnim obiteljima u novcu i hrani.[159a]

Konačno, godinama su gradu činile jednu vrlo korisnu uslugu učeći i odgajajući djevojke u djevojačkoj školi s pravom javnosti, učeći ih bez ikakve nagrade čitanju, pisanju, računanju, kuhanju i ručnom radu.[160]

II

Ovaj kratak pregled plodne povijesti Samostana sv. Marije imperativno zahtijeva da se nešto konkretnije kaže i o njegovoj ekonomiji. Sasvim je, naime, jasno da je na temelju povlastica i sloboština koje je dobivao ovaj samostan mogao primati i uživati i velike posjede u gradu i izvan njega, na gradskom teritoriju i onom koji je pripadao Hrvatskoj. Također ako se pogleda i na široku aktivnost koludrica ovog samostana u izgradnji i obnovi vlastitih objekata i crkve, primanju i davanju utočišta koludricama zadarskim i vanzadarskih samostana, i konačno ako se razmotri njihova karitativna i kulturno-prosvjetna aktivnost, onda

[154] Bianchi, o. c. I, 323. Redovnice Sv. Nikole bile su franjevke, klarise.

[155] Nadbiskupski arhiv u Zadru, Volumen electionum abbatissarum ... vol. 8; Jelić, Starine XXIX, 69; Bianchi, o. c. I, 444.

[156] Ostojić, o. c. II, 98; Bianchi, o. c. I, 382.

[157] Ibid., 358, Koludrica Sv. Arnira Antonija Seismit postala je u Sv. Mariji opaticom i znatno je podigla zadarski samostan.

[158] G. Sabalich, Le campane di Zara, Zadar, 1931. 35.

[159] Stipe Gunjača, Repertorium actuum domini Antonii de Zandonatis olim publici iurati notarii Jadrae, Starine XLII, 273–314; Ostojić, ibid., 78.

[159a] Državni arhiv u Zadru, Miscelanea IV, poz. C, list 4; Matice mrtvih kod zadarske katedrale, god. 1702; Bianchi, o. c. I, 324, 520; G. Sabalich, o. c. 35; Ostojić, ibid.

[160] Stato del personale ...

je jasno da su one mogle to sve poduzimati oslanjanjem najvećim dijelom na vlastite prihode, bez sumnje povezanim nekada i s odricanjem vlastite udobnosti i ugodnosti.

Da bi, dakle, jasnija bila slika samostana za cijelo vrijeme njegove povijesti, da bi nam bilo lakše gledati ga u cjelini i još više upoznati koliko i kako su do njega držali suvremenici, potrebno je makar i ne naročito opširno prikazati način kako je on sticao svoje prihode i posjede, koliki su oni bili, kakve naravi i gdje su se nalazili, jer je nesumnjiva činjenica da je Samostan sv. Marije u Zadru bio naš najbogatiji ženski samostan, koji je svoje bogatstvo znao plodno i korisno upotrijebiti ne samo u svoju korist već i na korist čitava hrvatskog naroda.

Odlučivši da ode u samostan Čika se posavjetovala s bratom i rodbinom te biskupom Stjepanom i priorom Dragom. Koliko god se sa sigurnošću može tvrditi da je savjetovanje s biskupom i priorom u stvari bilo traženje pristanka za obnavljanje i lokaciju samostana, isto toliko se može smatrati sigurnim da je dogovor s rodbinom imao za cilj rješavanje baštinskih pitanja i prava Čikinih. Osnivajući, odnosno obnavljajući samostan Čika je morala biti spremna ne samo na mnoge izdatke koje će zahtijevati kupovina, nabavke, gradnje i prigrađivanja potrebnih objekata, nego je morala dati samostanu i materijalnu osnovicu za dalji život, koja će se sastojati ne samo u novcu i predmetima već i u zemljištu pogodnu za obrađivanje.

U to su vrijeme zemlje bile većim dijelom zajednička imovina zadruga (porodica, porodična općina, vezom krvi spojena zadruga, nekada samo roditelji i djeca), pa se njima moglo raspolagati samo sporazumom svih suvlasnika, te je prema jednostranoj raspoložbi pojedinca ili više njih pristojalo pravo prigovora svakom članu zajednice na temelju njegova suvlasništva.[161] Da se ovo odnosilo i na Čikinu sredinu i prilike, pokazuje to što se ona sa svojom rodbinom sporazumjela, odnosno s bratom i onima koji su u to vrijeme bili prisutni.[162] Poteškoća, izgleda, nije bilo, jer u istom dokumentu ona govori za sve ove da su joj bili i »adjutores«.

Pošto je Čika učinila sve što je bilo potrebno za obnavljanje ili osnivanje samostana, ili možda i dok je još obavljala neophodne pripreme, javljale su se i prve kandidatkinje i prvi pokloni. Prve redovnice, kao i sve one koje će tokom kasnijih stoljeća ulaziti u ovaj samostan bile su gotovo isključivo iz zadarskog gospodskog kruga, te će i samostan biti tretiran kao samostan zadarskih plemenitašica.[163] I donacije koje će primati samostan, počevši od Zadranina Uncija koji »mortis peruentus« ostavlja samostanu svoj alodij i dvanaest solida,[164] dolazit će također od istih krugova, bilo u gradu bilo onih na hrvatskoj zemlji. Pokloni će biti i znameniti i veliki kako s obzirom na veličinu, tako još i više s

[161] Rački, Nutarnje stanje ..., 213–214.

[162] V. Novak, Zadarski kartular, 242.

[163] Memorie, 1; Bianchi o. c., I, 322; Farlati, o. c. V, 46.

[164] V. Novak, Zadarski kartular, 242.

obzirom na osobe koje ih daju, te se nije moguće oteti dojmu da je neki poseban razlog m o r a o postojati za takav tretman samostana za čitave njegove historije, a u prvim godinama života posebno.

Kako je istaknuto u historijskom pregledu, na dan posvete ili možda samo završenog adaptiranja crkve, Čikin samostan dobiva kraljevski dar, kraljevski posjed Točinje – današnje Bibinje.[165] Kao što je ranije ovaj posjed »que regalis esse dinoscitur« djed Petra Krešimira dao »cognato suo Madio et filio eius Dabrone«, tako ga isto sada i Petar Krešimir daje Madijevki, svojoj »sestri« Čiki, »rogatus sororis mee ... Cicche«.[166] Sama činjenica što se Čika usudila zamoliti tako velik posjed pokazuje nam da joj je Petar Krešimir mogao biti brat. Donacija izvršena »in Tochinia« potvrđena je u Zadru »coram Stephano eiusdem ciuitatis episcopo et Drago priore, Sega iudice, Zella, et Doda, et aliis quampluribus.«[167] Dokumenat je sačuvan u dvije redakcije u kartularu, koje se obično bilježe sa A i B. U njihovu analizu ne mislim ulaziti jer je to sasvim dovoljno obradio V. Novak u već citiranom Zadarskom kartularu Samostana sv. Marije, te će biti dosta kazati da se oni suštinski posve podudaraju,[168] i da je B-redakcija nastala kao pokušaj ispravljanja ili dopune A-redakcije.[169]

Donacijom zemlje u Bibinjama i nedugo poslije davanjem samostanu kraljevske slobode,[170] Krešimirova pažnja i darežljivost nisu bile iscrpljene. Kao što je donacijom Bibinja i davanjem kraljevske slobode samostanu iskazao Čiki bratsku ljubav, tako je donacijom zemlje u Brdima htio nešto učiniti i za svoju dušu i duše svojih roditelja. Ovaj, naime, posjed on daruje samostanu »pro remedium anime mee et parentum meorum«.[171] I ovaj je dokumenat sačuvan u dvije redakcije,[172] a bio je predmetom i jednog kasnijeg spora,[173] te se općenito smatra sumnjivim.[174] Smatram ipak da je takav stav prema ovom dokumentu neispravan, jer ako je, provjerivši njegovu autentičnost na temelju podataka koje je on u originalnom tekstu donosio, gradska vlast mogla dosuditi

[165] Descrizione (sam) fol. 17v.

[166] Vidi bilj. 26.

[167] Ibid.

[168] V. Novak, Zadarski kartular, 140–151; Rački, Podmetnute, sumnjive i prerađene listine hrvatske do XII vieka, Rad Jugosl. akad. XLV, Zagreb 1878, 133–134.

[169] Ibid., 129.

[170] V. Novak, Zadarski kartular, 233–234; I. Kukuljević, Codex diplomaticus I, 126; Rački, Documenta, 67–68.

[171] V. Novak, Zadarski kartular, 154–157; I. Kukuljević, Codex diplomaticus I, 144; Fr. Rački, Documenta, 90.

[172] Ibid.

[173] V. Novak, Zadarski kartular, 263–267; I. Kukuljević, Codex diplomaticus II, 205; T. Smičiklas, Codex diplomaticus II, 318.

[174] Ovu ispravu sumnjivom čini to što se navodi da je izdana opatici Agapi, te Rački ovako rezonira: »ili je predstojničtvo Čikino u samostanu prekinuto bilo, ili je prepisivač izprave od god. 1072. s pometnjom unesao u nju ime potonje abatise, ili je listina sastavljena bila u onom vrieme one razmirice.« Podmetnute, sumnjive i prerađene isprave ..., 143.

sporno zemljište samostanu, nemamo ni mi pravog razloga sumnjati u njegovu faktičnu vjerodostojnost. Diplomatički on je mogao biti u formi kako nam je sačuvan u kartularu, i falsifikat.

Kraljev primjer slijedili su i velikaši kraljevstva, od kojih prvi sidraški župan Petar, sin Semivitov, koji zajedno sa sinom i svim svojim najbližima »pro animabus nostrorum parentum et pro salute nostra et nostrorum succesorum« daje Samostanu sv. Marije »ecclesiam que est in Brauizo dedicata in honore sanctorum apostolorum Petri et Pauli, et cum omni territorio nostro.«[175] Kako ću kasnije pokušati pokazati, ovaj se teritorij nalazio na teritoriju Obrovci kod Nina.

Jedan od svjedoka pri Krešimirovoj donaciji Brda, satnik Većenjeg, 1073. godine »regnante Cresimiro Croate, bano Suinimiro«, također »ob remedium anime mee et precessorum meorum« daruje samostanu sve svoje posjede: vinograde, obrađene i neobrađene zemlje i stoku.[176] Ovi su se posjedi nalazili vjerojatno u okolini Nina, jer se medu svjedocima i na početku isprave navodi ninski župan Adamac (Adambc, pisano Adamizo). Uz ovaj dokument kao i uz fundacionu listinu primjećuje N. Klaić da odgovaraju stvarnom političkom stanju u Hrvatskoj jer Krešimirovu naslovu ne dodaju »rex Dalmatie«.[177] Na ovo bih primjetio da nepotpuna kraljeva titula na privatno-pravnom dokumentu ne mora značiti da de facto ona nije i šira. Ako se malo pažljivije pogleda, kraljeva titula potpuna je samo u onim slučajevima kada je dokumenat izdan od samog kralja ili njegove kancelarije, jer se u tom slučaju strogo pazi na tu formu, ako pak dokumenat nije izdan od kralja ili njegove kancelarije titula ne samo da nije toliko važna nego se ona zna i preskočiti, kao što je slučaj s darovnicom Petra Semivitova.[178]

Osim prvih kupovina i nabavaka, te onog što je sobom donijela, Čika je povećavala materijalno bogatstvo samostana i novim kupovinama zemalja u Petrčanima[179] i Kopralju.[180] Vrijeme kupovina zemalja u Petrčanima možemo odrediti samo aproksimativno, jer datacija nije sačuvana pa se služimo podatkom da su kupljene »sub Cresimiro rege et Suimiro bano«, što je moglo bit 1070–1075. godine.[181] Kupovine je Čika obavila »cum suis sororibus«, tj. u dogovoru s njima, što nas upućuje na zaključak da je u upravi samostanskim dobrima vlast opatice bila ograničena. Razlog ovome bio je u tome što su koludrice ulazeći u samostan, iako

[175] V. Novak, Zadarski kartular, 245; F. Rački, Documenta, 94; I. Kukuljević, Codex diplomaticus I, 125.

[176] V. Novak, Zadarski kartular, 48–49, 157–159, 246; F. Rački, Documenta, 95; I. Kukuljević, Codex diplomaticus I, 147.

[177] N. Klaić, Problem vrhovne vlasti nad Dalmacijom, Zadar – Zbornik.

[178] V. Novak, Zadarski kartular, 245: »Ego Petrus Semiuiti filius, una cum filiis Crine, et omnes mei propinqui, donamus pro animabus . . .«

[179] V. Novak, Zadarski kartular, 49, 159–161, 247; F. Rački, Documenta, 96; I. Kukuljević, Codex diplomaticus I, 146.

[180] V. Novak, Zadarski kartular, 76, 193–196, 257–258; I. Kukuljević, Codex diplomaticus II, 11; T. Smičiklas, Codex diplomaticus II, 15.

[181] V. Novak, Zadarski kartular, 159–160; cf. I. Kukuljević, Codex diplomaticus I, 146; F. Rački, Documenta, 96 – »tempus huius notae eruitur e banatu Svinimiri sub rege Cresimiro.«

u početku neobavezno, donosile bogat miraz pa je razumljivo da su htjele voditi računa i o upravljanju njime.[182] Kada je kupljena zemlja u Kopralju, ne može se ustanoviti ni aproksimativno, jer se ona spominje u jednom Većeneginom dokumentu bez oznake kada je kupovina obavljena.[183]

Dokumenat koji bi se kronološki mogao postaviti u godinu 1089–90. a govori o nekom sporu između opatice Čike i njezine rođakinje Neže, vođenom pred splitskim nadbiskupom i sinodom, u formi kako nam ga donosi kartular nije dovoljno jasan,[184] pa ga Rački smatra sumnjivim.[185] Izgleda da se radilo o nekom mirazu ili porodičnom nasljedstvu Čikinu u vrijednosti od 40 solida koje je Čiki osporavala Neža. Mislim da je sasvim na mjestu primjedba V. Novaka koji, braneći vjerodostojnost ovog inače vjerojatno prepisivačevom greškom nedovoljno jasnog dokumenta, podvlači: »cui prodest« izmišljenje jednog neprijatnog familijarnog slučaja, koji je dobio tako širok publicitet, daleko izvan Zadra, u Splitu, i onda, dosljedno njegovo fiksiranje u S. M. K.-u? Nema sumnje, da bi se Čika svega odrekla, što se nje same tiče, da nije u ovom slučaju ona branila interese samostana, na čijem je čelu, i kao obnoviteljica, i kao starješinka tako dugo radila.[186] Kada se sve to uzme u obzir, jedva se može posumnjati, da suština ovog dokumenta ne bi bila tačna. Datacija se ovdje određuje prema kralju Stjepanu koji je prisustvovao sinodu: »tepus, quo charta edita esset, deducitur a regimine Stephani II, sucessoris regis Svinimiri.«[187] Spor je bio riješen u prilog Čikin.

Spomenuto je da je godine 1091. Čikin samostan dobio od gradskih crkvenih i civilnih vlasti i gradsku slobodu, tj. oprost od svih gradskih nameta, kao i to da mu je zadarski biskup dao i otok Silbu, te da je sve ovo potvrdio pokrajinski sinod u Zadru 5. ožujka 1095. godine.[188] Treba spomenuti da je u kartularu i dokumentu o donaciji Silbe i potvrda privilegija na sinodu sačuvani u A i B-redakciji.[189] V. Novak dokazuje da samostanu nije tom prigodom darovana i Silba, jer su sinodalnoj potvr-

[182] Ostojić, Benediktinci u Hrvatskoj I, 129–130.

[183] U Većeneginu dokumentu stoji samo: »... hoc iussi describi priuilegium de possesione terre quam genitrix mea Cicca abbatissa comparauit a Iadrensibus, in loco qui dicitur Caprali pro uno equo ...«, V. Novak, o. c., 257.

[184] V. Novak, Zadarski kartular, 50, 165–168, 248–249; I. Kukuljević, Codex diplomaticus I, 181; F. Rački, Documenta, 147.

[185] F. Rački, Podmetnute, sumnjive i prerađene listine, 143.

[186] V. Novak, Zadarski kartular, 166–167.

[187] F. Rački, Documenta, 147; F. Šišić, Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara, Zagreb 1925, 586, 592–593. Šišić ne sumnja u autentičnost isprave, odnosno u autentičnost njezine bitnosti, jer »isprava je unesena u registar Sv. Marije, (fol. 14b–15a) i u nj prepisana iz originala još u XII vijeku. Autentičnosti njenoj nema prigovora, no prepisivač je tekst, kraćenjem originala, toliko pobrkao i iznakazio, da je smisao razumljiv tek poslije dužega razmišljanja i poznavanja genealogije Medijevaca«, ibid., 594, bilj. 17.

[188] V. Novak, Zadarski kartular, 52, 183–189, 254–155; I. Kukuljević, Codex diplomaticus I, 143; F. Rački, Documenta, 159–160; Šišić, Povijest Hrvata, 610–614; F. Šišić, Priručnik izvora hrvatske historije I, Zagreb 1914, 292, 304, 317–318; J. Lucius, De regno Dalmatiae et Croatiae, lib. II, c. XVI, p. 102; D. Farlati, V, 49–50.

[189] V. Novak, Zadarski kartular, 183–189.

di samostanskih privilegija A-redakcija ne navodi darivanje Silbe, a i u A-redakciji donacije biskupa Andrije donacija Silbe nije originalno upisana nego na palimsestu.[190] Primjetio bih jedino to da nije poznat nikakav spor koji bi nijekao pravo samostana na tako velik posjed kao što je otok Silba, te smatram da je ako se i radi o palimpsestu on mogao ipak biti učinjen na temelju nekog nama nepoznatog dokumenta, možda upravo i originala.

Kao što je Čika morala braniti svoje baštinsko pravo od rođakinje Neže, tako je i njezina kći Većenega morala braniti svoje pravo od svekra. Radilo se naime o ovome: Većenegin muž Dobroslav, znajući da će ona poslije njegove smrti otići u samostan, odredio ju je dionikom svog nasljedstva, »moriendo sue illum proprietatis fecerat participem«, ali je njezinom suglasnošću i »paterna motus pietate«, veći dio imanja ostavio ocu, ukoliko se ovaj ponovo ne oženi. Desilo se, međutim, da je njegov otac kasnije dobio »cum quadam sclauncula« ilegitimnog sina i da je ovog odredio nasljednikom čitava svoga posjeda, a za Većenegu »jusserat . . . quasi mortue, nil deberi dari.«[191] Spor se vodio tokom 1090. i 1091. godine, a presuda je donesena poslije Božića 1091, što je moglo da uđe i u iduću 1092. godinu, jer je u formuli datuma jasno izražen annus incarnationis.[192] Parnica je dosuđena u korist Većenege, ali je ona »propter misericordiam« dala svoju saglasnost da se dio baštinstva dodijeli dječaku. Ovu presudu, koju je donio prior Drago a sastavio arhiđakon Majo, iste godine potvrđuje i splitski nadbiskup Lovro, na lični zahtjev same Većenege. U svojoj potvrdi nadbiskup ističe da je spor izveden »iuste et canonice«, zatim hvaleći Većenegino udovištvo posvećeno Bogu prijeti prokletstvom onome koji bi spomenuti pravni akt pokušao osporiti.[193]

Postavši, nakon majke, opaticom samostana, Većenega ne samo što je postigla potvrdu kraljevske slobode samostanu od kralja Kolomana, nadzirala gradnju zvonika i podigla kapitul, nego je i sve ekonomsko poslovanje samostana nastojala što bolje srediti i osigurati. U tom pravcu ona izdaje »privilegium« – ispravu kojom potvrđuje »cartam venditionis« svoje majke Čike za zemlju u Kopralju. Ova potvrda donesena je »coram Gregorio episcopo et Cesare comite, et aliis quampluribus Ungaris et ciuibus, nobilibus et ignobilibus.«[194] Razlog zašto je Većenega dala napisati ovaj »privilegij« u dispoziciji je sasvim jasno naveden: »quod primitus precando uendiderant, postmodum negando ceperunt Iaderenses defendere.« Spomenutu zemlju Čika je kupila za jednog bijelog konja i četrdeset romanata.

Velikim djelima koja je učinila, Većenega u brizi za svoj samostan kao da još nije bila zadovoljna, i zato ona kao i majka joj kupuje za samostan i neke zemlje »in Brauizo« i »in Brauzo«. Zemlje za koje kaže

[190] Ibid., 185.
[191] Ibid., 53, 178–183, 215–253.
[192] Ibid. 251: »Anno incarnationis Iesu Christi nostri Domini millesimo XCI.«
[193] Ibid. 253–154; I. Kukuljević, Codex diplomaticus I, 185; F. Rački, Documenta, 156.
[194] V. bilj. 170.

da ih je kupila »in Brauizo« odnose se bez sumnje na lokalitet Obrovci kod Nina, jer se među prvim svjedocima spominje »Sergius Nonensis comes«, a zatim »Bratona dournicus« i »Nosdronna staresinna«,[195] najvjerojatnije članovi kneževe pratnje. Nadalje, zemlja je graničila sa zemljama Samostana sv. Platona, a jedan kasniji dokumenat pokazat će nam da su se zemlje Sv. Platona nalazile u blizini onih koje je Svetoj Mariji darovao Petar Semivitov. Deskripcija smještaja »a parte aquilonis iuxta riuum, a riuo usque ad siluam« upućuje da je ovaj posjed vjerojatno bio proširenje onog dobivenog od Petra, jer su se i njegovi posjedi nalazili »in Brauizo ... ad riuum, et ex alia parte riui ... usque ad siluam.«[196] Ispravu je napisao i bio joj svjedok biskup Grgur. Njegovo prisustvo ovdje ne govori samo o pristanku crkvene vlasti na ovaj akt kupoprodaje koji je bez sumnje morao bit značajan, jer obavlja pred trinaest svjedoka, nego još više o ugledu Većenege, koji je bio tolik da je još 1090. godine nadbiskup Lovro smatrao potrebnim da za Čiku stavi »Uekenege genitam.«[197] U prilog vjerodostojnosti dokumenta i kartulara ide završetak, odnosno bilješka na kraju: »Et ego Iohannes, Iadertinus notarius, ut in quadam cartula pene consumata uidi, neque addidi, neque mimui, scripsi hec.[198]

Osim gornjih, Većenega je kupila neke zemlje i »in Brauzo« – lokalitetu koji se nalazio najvjerojatnije u sukošanskom predjelu, na što upućuje dalji tekst »in uno loco, ubi Lesse dicitur«, a to se najvjerojatnije odnosi na sukošansko polje Lesine. Odakle su svjedoci kupoprodaje Vučinja (Wilcinua) i Ivan, za koje se kaže da su »de Brauzo Maiori«,[199] teško je utvrditi. M. Klarić u raspravi »Obrovac sredovječnih isprava« smatra da se to odnosi na Obrovec kod Babinduba, koji će se u nekim ispravama spominjati kasnije.[200] Na istom mjestu i pred istim svjedocima, uz još jednog imenom Grdinja (Gridinna), Većenega je kupila polovicu još jednog komada zemlje. Ova dva dokumenta Kukuljević i Smičiklas, a s njima i V. Novak[201] datiraju istom godinom kao i kupovinu »in Brauizo«, smatrajući da se sve radi o istom teritoriju i jer u kartularu slijede odmah bez datacije iza datiranog akta »in Brauizo«. Smatrajući da se radi o sasvim drugom lokalitetu dataciju bih radije izostavio.

[195] V. Novak, Zadarski kartular, 76, 196–198, 258; I. Kukuljević, Codex diplomaticus II, 13, T. Smičiklas, Codex diplomaticus II, 18.

[196] V. Novak, ibid., 245; Rački, Documenta, 94.

[197] V. Novak, ibid., 249; F. Rački, ibid., 147; I. Kukuljević, Codex diplomaticus I. 181.

[198] V. Novak, ibid., 258; I. Kukuljević, Codex diplomaticus II, 13.

[199] V. Novak, ibid., 76, 198, 225–226, 258–259; I. Kukuljević, Codex diplomaticus II, 14; T. Smičiklas, Codex diplomaticus II, 19.

[200] M. Klarić, Obrovac sredovječnih isprava, Vjesnik Hrv. arheološkog društva, N. S. XVI, 1935, 19–56.

[201] V. Novak, Zadarski kartular, 76, 196–198, 258–259; I. Kukuljević, Codex diplomaticus II, 13–14; T. Smičiklas, Codex diplomaticus II, 18–19.

U fundacionoj listini govori Čika da je za samostan kupila »duo ymnaria, unum matutinale, cereum laudum pro decem et octo solidos, in candelis candeolisque ac arcella maiori decem solidos dedi.«[202] Od svih tih crkvenih utenzilija, a sigurno ih je nabavila i više tokom dugogodišnjeg upravljanja samostanom, danas nam je sačuvan molitvenik »Horae monastice« i Čikin križić izrađen od pozlaćena bakra,[203] za koje se pretpostavlja da ih je ona nabavila. Većenega je sigurno i u ovome slijedila majčin primjer, ali sačuvan nam je jedino jedan evangelistar ispisan oko 1096. godine najljepšom beneventanom oblog tipa.[204] Ovim su izcrpljeni podaci o Većenegi i mislim da je najtačnije sav njezin rad okarakteriziran u epitafu »Dok je ona upravljala jačali su i obitelj i ovo mjesto«, i »u želji da joj sestre očuvaju dobar duh. sama je djelima vršila ono što je njih riječima nagovarala.«[205]

Poslije Većenegine smrti samostan je i dalje nastavio ne samo živjeti nego i cvjetati, donoseći ugled i korist i sebi i gradu, s kojim je zajedno proživljavao sve dobro i loše što su mu prilike kroz povijesne perturbacije donosile, i zato su od gradskih poglavarstava uvijek zaštićivane, a od pojedinaca gotovo bez prekida darivane.

Godine 1134. došlo je do spora između Samostana sv. Marije i sv. Krševana za jednu zemlju »in Brauizo«.[206] Opatica je, naime, optužila Samostan sv. Krševana da je »s požudom i lakomošću svoga vremena« otuđio dio zemlje koja pripada njezinu samostanu. Istraga je, međutim, pokazala da se opatica vara, ali jer je na spornom terenu kmet Svete Marije već sagradio kuhinju, opat i redovnici Svetog Krševana na nagovor biskupa, kneza i drugih svećenika i svjetovnjaka pristaju da dotični komad zemlje pređe Samostanu sv. Marije. Zaključak »ut extra hos terminos non liceat hominibus sancte Marie in occidentem vel pedem ponere, vel quodcumque animal minare« pokazuje da su svetokrševanski redovnici nerado pristali na nagovor Zadrana te da su se osjećali povrijeđeni u svojem pravu. Ovaj događaj ipak neće prekinuti tradicionalnu vezu između ova dva samostana.

[202] V. Novak, ibid., 242.

[203] M. Suić, Muzeji i zbirke Zadra, Zagreb 1954, 113, 115; V. Novak, Zadarski kartular, 44; Zlato i srebro Zadra, katalog izložbe, Zagreb 1951, I tabla.

[204] V. Novak, ibid., 45, 77; I. Ostojić, Benediktinci u Hrvatskoj II, 82: Bruck-Auffenberg, Dalmacija i njena umjetnost, Beč 1912, 10–11; Lj. Karaman, Život s Crkvom 1939, 163; V. Novak, Scriptura Beneventana, Zagreb 1920, 37, 51; V. Novak, Latinska paleografija, 150–151; V. Novak, Većenegin evanđelistar, Radovi Instituta Jugosl. akad. u Zadru, III, 53, 55; Lj. Karaman, Pregled umjetnosti u Dalmaciji, Zagreb 1952, 47–48, 79. Ovaj kodeks kao i Horae monasticae nalaze se danas u Oxfordu u Biblioteci Bodleian. Evanđelistarom zadnji se bavio M. Grgić. Najstarije zadarske note, Grad Zadar, 269–350.

[205] I. Ostojić, Benediktinci u Hrvatskoj, I, 354; Lucius, o. c., 113; Bianchi I, 319–321; Vj. Klaić, Povijest Hrvata I, Zagreb 1899, 311; Smičiklas, Codex diplomaticus II, 392; Šišić, Priručnik, I, 574; N. Klaić, Historijski zbornik VII, br. 1–2, Zagreb 1954, 182–186.

[206] T. Smičiklas, Codex diplomaticus II, 44–45; V. Novak, Marginalije, 186.

Poslije ovog, svetomarijski samostan imao je još jedan spor i to sa Samostanom sv. Platona, i opet za zemlje »que in Brauizo site sunt.[207] Nije jasno kako to da se opatica Sv. Platona, Urania – Vranja, odlučila da sudski potvrdi svoje vlasništvo nad spomenutim zemljama i to još posluživiši se nekim testamentom prema kojem je navodno zemlja kupljena za 20 romanata. Možda joj je testamenat bio podvaljen kao autentičan. Opatica Svete Marije Scemosa imala je, međutim, mnogo čvršće dokaze: »nos eam semper laborauimus et per manus nostras aliis ad laborandum tradidimus ... et etiam testamentum ostendebat.«[208] Svoje pravo potvrdila je opatica zajedno sa šest koludrica i zakletvom, nakon čega je spor dosuđen njima u korist. Ispravu je sastavio »Iohannes sancte Anastasie subdiaconus atque notarius«, najvjerojatnije koji je prepisao u kartular već trošnu ispravu o Većeneginoj kupovini zemlje na istom mjestu godine 1107. Spomenuti proces vođen je 1167. godine.

Sudski proces za obranu svojih posjeda samostan je opet morao voditi 1174. godine za opatice Rožane. Vjerojatno je veliko bogatstvo samostana izazivalo zavist pojedinih gradana. Tako se desilo da je neki Damanja sin Zigalov sa sinovima i rodbinom pokušao preoteti samostanske zemlje u Petrčanima, tvrdeći da su njegovo vlasništvo.[209] Slučaj je iznesen pred nadbiskupa, kneza, trojicu sudaca, četiri konzula i plemiće koji ispitavši slučaj na mjestu i vrativši se u grad još nisu bili načistu kako da presude, pa su zatražili da se stranke zakunu na svoje pravo. Na ovaj zahtjev odazvala se samo optica sa tri koludrice, a Damanja se nije pojavio, pa je parnica riješena u korist samostana. Dokumenat je sačuvan u originalu i kartularu.[210] Iste godine opatica je izvršila i reambulaciju i deskripciju samostanskih posjeda u Petrčanima, preko svog advokata Črnog sina Kucilina.[211] To nam pokazuje da je u ovo vrijeme samostan osjećao potrebu da ima svog čovjeka, stručno lice, koji će kao kasnije prokuratori voditi brigu o materijalnom poslovanju samostana.

I četvrti put samostan je morao braniti pred sudom svoje posjede, kada su mu neki Zadrani pokušali oduzeti posjed Brda, koji se nalazio »per viam antiquam« od Zadra prema Ninu.[212] Sud se sastojao od sedmorice konzula koji su vacante comitis upravljali gradom. Budući se tadašnja opatica imenom Tolja braneći samostansko pravo, pozivala na »priuilegium Cresimiri regis«, traženo je da se ona ili koja redovnica zakune na vjerodostojnost toga dokumenta. Za vrijeme kneževa života, kada se vodio isti proces, opatica nije udovoljila tome zahtjevu, ali sada se našla jedna koludrica koja je jamčila zakletvom. Ovdje ne smijemo

[207] V. Novak, Zadarski kartular, 259–260; T. Smičiklas, Codex diplomaticus II, 114–115; I. Kukuljević, Codex diplomaticus II, 74.

[208] Ibid.

[209] V. Novak, Zadarski kartular, 201–203; 260–261; I. Kukuljević, Codex diplomaticus II, 95.

[210] V. Novak, Zadarski kartular, 203, bilj. 218.

[211] V. Novak, Zadarski kartular, 203–204; 262–263; I. Kukuljević, Codex diplomaticus II, 95; T. Smičiklas, Codex diplomaticus II, 138.

[212] V. Novak, Zadarski kartular, 207, 265–267; I. Kukuljević, Codex diplomaticus II, 205; T. Smičiklas, Codex diplomaticus II, 206.

zaključivati da se dotična koludrica odlučila na krivokletstvo, jer se čvrsto smatralo da bi krivokletnik bio osuđen na vječne muke u paklu. Dosljedno možemo smatrati da su koludrice pronašle ili originalan dokumenat ili autentičnu kopiju. Nakon ovoga sud je izvršio razvoj zemlje »sicut in priuilegio regio habebatur«. Nakon ove parnice nisu poznati, iz dokumenata koje sam imao na raspolaganju, drugi slučajevi osporavanja samostanskih posjeda bilo od koje strane. Dalje slijede samo razne darovnice i legati.

Godine 1183. dobiva samostan znatan dio pokretnih i nepokretnih dobara od vlastelina Prodana sina Gudecova. U dogovoru sa ženom Stanom, koja će poslije njegove smrti ući u samostan, on ostavlja koludricama »omnia bona . . . domorum, vinearum, agrorum, et omnium rerum mobilium et immobilium in quocumque loco sunt et omnem ordinem domus.«[213] Podatak da predaje »animam et corpus in manus domine Rosane, religiosissime abbatisse« može se protumačiti željom da bude pokopan u samostanskom groblju ili crkvi. Među svjedocima prisutan je već spominjani »presbyter Prouonia, capellanus ipsius monasterii.«

Kao što je nakon razorenja Biograda od Mlečana 1126. godine Samostan svete Marije dao utočište biogradskim koludricama, tako je isto nakon križarsko-mletačkog pustošenja Zadra pružio zaklon i opatici teško oštećenog Samostana svetog Dimitrija. U prvom slučaju samostan je dobio u ime zahvalnosti neke posjede biogradskih koludrica,[214] a u drugom je naslijedio miraz opatice Viole.[215]

Poslije ovoga samostan i dalje dobiva posjede, bilo kupovinom, bilo darovima, testamentarnim legatima ili mirazom novih redovnica.

Za vrijeme opatice Bone, 6. listopada 1233. godine samostan dobiva neke zemlje od Ivana sina Kozme Pansimilia.[216] U dokumentu, istina, stoji da Ivan tu zemlju daruje »pro amore et reverencia« koje ima prema opatici Boni, ali možemo smatrati da je to samo nevažna formulacija, jer se u dokumentu navodi da je on za spomenutu zemlju dobio »pro talione libras denariorum parvulorum quadraginta quinque.« Može se dakle zaključiti da se radilo u isto vrijeme i o poklonu i o kupovini.

Izrazit primjer testamentarnog legata je donacija neke Grube, žene pok. Germana de Streha, koja 1. listopada 1252. godine ostavlja samostanu svoj imetak, naime vinograd, nekretnine i pokretnu imovinu, te sedamdeset i devet libara, koje će samostanu isplatiti u oporuci navedena lica koja su spomenutu svotu bila dužna isplatiti njoj.[217] Jedan od dužnika koji je imao vratiti trideset libara može mjesto njih dati samostanu i jednu barku, što nas upućuje na zaključak da je samostan tada imao i svoje brodove koji su mu trebali za otočke i priobalne posjede. U dokumentu je začajna dispozicija: »cum essem corpore infirma, sana

[213] V. bilj. 105.
[214] Descrizione, 22.
[215] T. Smičiklas, Codex diplomaticus III, 79–80; Š. Ljubić, Starine XXIII, 182–3.
[216] T. Smičiklas, Codex diplomaticus III, 387; I. Kukuljević, Regesta documentorum regni Chroatiae, Slavoniae et Dalmatiae saeculi XIII, Starine JAZU, 1889–96, nr. 280.
[217] T. Smičiklas, Codex diplomaticus III, 508–509.

tamen mente integroque sensu, bonam etiam memoriam et intelectum habens, volo, iubeo et dispono ... « Neće biti pretjerano reći da je ovakva formulacija u dispoziciji bila mjera predostrožnosti, jer dajući samostanu »potestatem ... inquirendi, interpellandi advocatum, interdicta et precepta tolendi, possidendi et quicquid aliud necesse fuerit ad utilitatem dicti monasterii faciendi, tam cum carta, quam sine carta, per curiam et extra curiam ... « sigurno se htjelo zagarantirati novom vlasniku ne samo uživanje dobivenog nego i pravo da i sudski, ako bude potrebno, dobije i novac koji mu još nije uručen.

Testamentom od 11. listopada 1252. samostan dobiva od Dumice kćeri Damjana Surdi dio njezina posjeda u Ugljanu: »totam meam partem unius mei loci ... in Gilano ... « Interesantan je ovaj testament iz dva razloga: prvo, što je spomenuta Dumica iz Raba i živi u Rabu, a u Zadar je samo dolazila posjetiti svoju braću, a drugo što u intitulaciji govori da je testament učinjen »temporibus ... domini nostri Rainerii Geni incliti ducis Venecie, Dalmatie atque Croatie«.[218] Prvi nam dakle podatak govori o glasovitosti svetomarijskog samostana i daleko izvan Zadra,[219] a drugi nam indirektno baca svjetlo na stav zadarskih koludrica prema Mlečanima, jer ovakvu titulu dokumenti izdani od svetomarijskih koludrica duždu nikada ne daju.[220]

Od drugih testamenata učinjenih u korist samostana u ovo vrijeme bez sumnje je najznačajniji prije spomenuti testamenat skriptora Filipa.[221] Osim što je ostavio samostanu »omnia ad scribendum« on mu je, kako je rečeno, ostavio i ostalu svoju imovinu, naime, sva svoja dobra koja je imao u Zadru, neke posjede van grada, dvadeset solida za kandele i tamjan te neku količinu novca za mise, milostinje i druga pobožna djela.

Osim magistra Filipa, krajem ovog stoljeća u svojim oporukama sjetili su se Samostana sv. Marije i mnogi drugi, neki većim a neki manjim legatom, uvjetnim ili bez posebno navedenog uvjeta,[222] ostavljajući samostanu određenu svotu novca,[223] zemlju,[224] ili neku drugu pokretnu ili nepokretnu imovinu.[225] Po svojim odredbama karakterističan je testament Zadranina Marina de Calcina, koji određuje da njegova kći Tiha, koludrica Svete Marije, dok bude boravila u tom samostanu ima od nje-

[218] T. Smičiklas, Codex diplomaticus V, 23.

[219] I. Ostojić, Benediktinci u Hrvatskoj II, 76; F. Rački, Documenta, 67–68, 90, 94, 118, 124–125; Lj. Thallóczy, Dva relikvijara supruge Sandalja Hranića u Zadru, Glasnik Muzeja Bosne i Hercegovine 1893, 34; Angelo (de) Benvenuti, Storia di Zara dal 1409 al 1797, Milano 1944, 280; Zlato i srebro Zadra, 15, 16, 17, 18, 21; I. Rubić, Naši otoci na Jadranu, Split 1952, 99.

[220] U Memorijama, str. 9, najpotpunija je duždeva titula od onih u dokumentima koji se čuvaju sada u samostanu, ali ipak je i ona skraćena na karakterističnom mjestu i glasi: »Pasqualis Palipetro Dei Grazia Dux Veneciarum etc.«

[221] Mirko Zjačić, Spisi zadarskih bilježnika Henrika i Creste Tarallo 1279–1308, Zadar 1959, 45.

[222] M. Zjačić, ibid., 50, 56, 61, 68, 80, 85, 88, 158, 171.

[223] Ibid., 50, 68, 85, 88, 158, 171.

[224] Ibid., 56, 67.

[225] Ibid., 80; T. Smičiklas, Codex diplomaticus VII, 33.

govih posjeda dobivati »uestes sufficientes pro eius persona«, a također i dio prihoda.[226] Sadržajem je zanimljiv i testament Stane kćeri Markove, koja je uživala dva samostanska vinograda, koje po smrti određuje »pro anima et omnium defunctorum meorum monasterio sancte Marie monialium de Jadra, apud quam eligo michi sepulturam.«[227] Ona samostanu ostavlja i sva svoja dobra koja u testamentu nisu navedena, ali ih ima ili će ih još vremenom steći.

Iz istog je vremena i dokument kojim Zadranin Damjan, dajući kćer Agapu u samostanu, poklanja njemu sav imetak, naime, zemlju, maslinik i dva vinograda u Bibinjama.[228]

Kako u XIII stoljeću tako i tokom XIV samostan je primao mnoge legate koji su povećavali njegovo materijalno bogatstvo, ipak s tom razlikom što su testamentarni legati ovog stoljeća redovito novčane prirode, skromniji, i što dalje to rjeđi. Zanimljiva je karakteristika da se u nekima novac ostavlja izričito ne samostanu nego određenim koludricama.[229] Svojim odredbama zauzimaju posebno mjesto oporuka Stane udove Lampredija de Civalelis, kojom određuje da se među koludrice Sv. Nikole, Sv. Marije i Sv. Dimitrija podijeli pedeset libara »pro centum psalterii cantandid, videlicet pro quolibet psalterio grossos quatuor«,[230] zatim legat Andrije de Sloradis sastavljen 10. siječnja 1347. godine: »ancora lasso, a le monige de sancta Maria e a quile di sancto Dimitrio a cascuna se grossi quatro per diuini saltero tri cascuna dille e quille chi no sa litra abia grossi quatro per dir per la mia anima tria milia patri nostri e tria milia Aue Maria.«[231]

Krajem srpnja i početkom kolovoza 1308. boravio je u Zadru papin legat Gentilis i tražio pod kaznom izopćenja da mu se dostave računi zadarskih crkava. Isti je zahtjev upućen i opatici »Sanctae Mariae de Monachis, ordinis sancti Benedicti de Jadra«, koja se odazvala nalogu, za razliku od opata Samostana sv. Krševana, sv. Kuzme i Damjana, sv. Mihovila in Monte i rapskog biskupa, koji se nisu nalogu pokorili, jer da Gentilis nije legat za njihovu crkvenu pokrajinu. Suspendirani i izopćeni, oni su apelirali na Svetu Stolicu.[232] Kako su izgledali računi Samostana svete Marije, iz dokumenta nam nije jasno.

Godine 1336. 26. ožujka, Mletačka je Republika odredila namet na vino u Zadru uz klauzulu: »exemptum sit vinum, quod percipiunt de suis redditibus moniales sancte Marie et sancti Nicolai et Dimitri«, ali ne potpuno nego samo »quod est necessarium ipsis dominabus religiosis pro usu suo tantum attenta paupertate eorum.«[233]

[226] M. Zjačić, Spisi zadarskih bilježnika, 62.

[227] T. Smičiklas, Codex diplomaticus VII, 33.

[228] T. Smičiklas, Codex diplomaticus VI, 415–417.

[229] T. Smičiklas. Codex diplomaticus IX, 259, 573; X, 92, 489–490; M. Zjačić, Spisi zadarskih bilježnika, 85.

[230] T. Smičiklas, Codex diplomaticus X, 92.

[231] T. Smičiklas, Codex diplomaticus XI, 337.

[232] T. Smičiklas, Codex diplomaticus VIII, 194–196.

[233] Š. Ljubić, Listine III, Zagreb 1872, 313.

Konkretan podatak za svetomarijske prihode toga vremena imamo iz godine 1359. Radi se naime o ovome: Egidije biskup sabinski i papin legat naredio je 10. kolovoza 1359. godine splitskom nadbiskupu Hugolinu da uvede i odredi poslaničke kolekte prema imovinskim sposobnostima Samostana sv. Krševana, sv. Kuzme i Damjana i sv. Marije u Zadru.[234] Iduće godine, 11. veljače, ispitavši visinu dohodaka spomenutih samostana, nadbiskup Hugolin određuje razmjernu dvadesetpetinu koja će se plaćati papinskom legatu u ime prokuracije. Tom prigodom je ustanovljeno da Sv. Marija ima otprilike jednake godišnje prihode kao i sv. Krševan: »monasterium sancti Grisogoni et sancte Marie sunt quasi equalentes in redditibus et proventis«, pa je zato taksirana s dvanaest forinta na godinu.[235]

U vrijeme ponovnog dolaska Zadra pod vlast hrvatsko-ugarskih kraljeva u doba Ludovika Anžuvinca, osim svjedočanstava o velikom ugledu samostana i povjerenju u njegov arhiv[236] i poglavarstvo, zatim potvrde kraljevske slobode, nekih značajnih podataka ne bi bilo. Samostan je živio svojim mirnim i sređenim životom u mirnim i sređenim prilikama. Donacije i legati javit će se tek u XV stoljeću i to ne brojni, bar prema dosada poznatim izvorima. Godine 1404. Dobra de Petro ostavlja samostanu »gognali 14 di terreno s S(an)ta Sclarina«,[237] a 3. kolovoza 1405. godine Volsco Slavogna ostavlja veliki srebrni svijećnjak i teren koji se nalazi kod svetog Ivana »de Remiti.«[238] Za njega navodi *Descrizione* da je bio sahranjen u samostanskom groblju »nel Cemeterio di S. Maria.«[239]

Ponovnim i definitivnim dolaskom Zadra pod mletačku upravu 1409. godine život svetomarijskih koludrica ostat će gotovo nepromijenjen. Uz manje korekture na snazi će ostati svi njegovi privilegiji, te će se moći i dalje brinuti za svoj samostan i crkvu, primati legate, upravljati svojim brojnim posjedima, čuvati dragocjene dokumente koje su mu komuna i pojedinci davali na čuvanje i baviti se raznim karitativnim djelatnostima. Ovo je sve bilo omogućeno samostanu na poseban način i već spomenutom potvrdom samostanskih privilegija.[240]

[234] T. Smičiklas, Codex diplomaticus, XII, 593–594.

[235] T. Smičiklas, Codex diplomaticus XIII, 480.

[236] Godine 1368. opatica Lipa određena je za izvršiteljicu jednog dosta kompliciranoga testamenta i s uspjehom obavlja povjerenu joj dužnost. (T. Smičiklas, Codex diplomaticus XIV, 122, 166–167, 239–241). U jednom testamentu iz 1368. stoji da se novac dobiven na dražbi pri izvršenju toga testamenta pohrani »in campanelo sancte Marie monachorum de Jadra« (T. Smičiklas, Codex diplomaticus, XIV, 162). Godine 1350. Dmina pok. Bogdana Culeraxa kaže u svom testamentu da ima »in deposito unam capselam penes dominam abbatissam ... cum certis rebus ... et unum lectum pennarum et unum lebetem calderam penes dictam dominam abbatissam sancte Marie (T. Smičiklas, Codex diplomaticus XI, 596–597).

[237] Descrizione, 19–20.

[238] Descrizione, 19: »Nod. Baldinato de Baldinati. Volsco Slavogna sepelito nel cemeterio di S. Maria lascia in via di legato una grande lampada d'argento, ed un Terreno appresso S. Giovanni de Remiti.« Ovaj se teren nalazio kod današnje crkve sv. Ivana u Zadru.

[239] Da ovo nije jedini slučaj sahranjivanja na samostanskom užem teritoriju cf. bilj. 105 i 106.

[240] Descrizione, 39.

U XV stoljeću ekonomski potencijal samostana povećavan je i opet testamentarnim legatima Zadrana, koji su mu ostavljali nove zemljišne posjede, kuće, predmete za crkvenu upotrebu i gotov novac. Takve prihode imamo iz 1414, 1426, 1435, 1441, 1447, 1463, 1466, 1476, 1485. i 1486. godine. Od zemljišta samostan dobiva jedan posjed u Bibinjama,[241] dva u blizini Zadra, od kojih jedan »per li restauro del' loro Monastero«,[242] i jedan u selu Crnom.[243] Neodređenu količinu, odnosno vrst imetka, ostavlja samostanu i kapelan na Ugljanu don Toman Matešić.[244] U tri testamenta dobivaju u gradu neke kuće,[245] a u dva jednu poveću količinu novca[246] i nešto crkvenog namještaja.

Od spomenutih najznačajniji je testament i drugi darovi koje je samostanu dao Crescio de Cedolini. U svom testamentu od 9. ožujka 1448. godine on ostavlja za popravak dijela samostana koji je nastradao od požara sto dukata i za koludrice, »per l'Entrate alla Monache«, jedan posjed u Crnom. Osim ovog on 9. svibnja iste godine određuje da osim spomenutog njegovi nasljednici treba da za samostan nabave šest svijećnjaka od čistog srebra i zlatnu krunu za veliki križ koji se nalazi na glavnom oltaru.[247]

Da su prihodi samostana bili zaista veliki, najbolje svjedoče spominjani restauratorski i drugi radovi izvađani na zvoniku, crkvi i čitavu samostanskom kompleksu od XV pa sve do XIX stoljeća. Međutim, i ne oslanjajući se na ovo postoje mnogi dokumenti koji govore o materijalnom stanju samostana od XV stoljeća pa dalje, premda druge prirode od dosadašnjih. Nema, naime, ili su pak vrlo rijetko zabilježeni testamentarni legati kojim bi se Zadrani ili druge osobe sjećali ovog samostana, ali se iz drugih dokumenata vidi da je on imao mnogo više posjeda nego je to vidljivo iz sačuvanih dokumenata kojima mu se oni predaju.

[241] Descrizione, 55: »... a Bibigne la quale ... si Denomina il luoco della stessa in Illirico Na Katerinsçina.«

[242] Descrizione, 18.

[243] Memorie, 7: »... come si legge negl' atti del Nodaro Gio Saldonio 9 Marzo 1486. Crescio de Codelini Lascia nel suo testamento Per riparare parte del Monastero de Sta Maria, ultimamente incendiato, Ducati 100 E per l'Entrate alle Monache un Possessione à Cerno. E nel Codicillo del di 9 Maggio 1486 di detto Nodare Gio di Soladio aggiunge che oltre Ducati 100 in reparazione di Parte del Monastero Incendiato disposti, e la Possessione di Cerno sieno fatte da suoi Eredi Lampadi VI di puro Argento, en una Corona d'Oro al Crocifisso Grande, posto sopra La Tribuna dell' Altar Maggiore.«

[244] Đuro Šurmin, Hrvatski spomenici I (Monumenta histor. iurid. VI), Zagreb 1898, 253 – U testamentu nabraja što od svojih knjiga i svećeničke opreme kome ostavlja, a za ostalo stavlja: »pušćam ga v' mostiru svete Marie!«

[245] Descrizione 19: »1447. 31. Marzo ... Casa con Molino de Eglio in Campo di S. Luca ora denominata Piazza dell' Erbe ...« 1463. 22. III »Casa alla Monache di S. Maria in confin di dta Chiesa«. Ibid. 20 : 1435. 10. III »Nod Giacomo Ostoja Giuste Guveraviale gastaldo di dto Monastelascia per legato a dte Monache una sua Casa posta al Arsenale.«

[246] Memorie, 7, bilj. 233; Descrizione, 50; J. Stipišić – M. Šamšalović, Isprave u arhivu Jugoslavenske akademije, Zbornik Historijskog instituta Jugoslavenske akademije III, Zagreb 1960, 619.

[247] Memorie, 7.

Računske knjige samostana koje danas sačuvane potječu iz zadnjih decenija XV stoljeća pa se svojim podacima produžuju do polovice XIX stoljeća, spominju mnoge samostanske posjede na kopnu i na otocima, kao i brojne samostanske objekte u samom Zadru.[248] Istina, mnogi će od tih posjeda, upravo oni na kopnu, stradati od turskih provala i to će znatno smanjiti samostanske prihode, iako će oni i dalje biti dosta veliki, ali se zato ne smije smetnuti s uma da je ta opasnost lebdjela nad ovim krajem od polovice XV stoljeća pa sve do polovice XVIII stoljeća, i to više puta sasvim konkretno. Turske čete doprle su prvi put u okolicu Zadra prije pada Bosne, tačnije 1432. godine. Tada su u rano proljeće Dubrovčani izvjestili Žigmunda kako je turski vojvoda Iskakbeg prešao preko Bosne s po prilici tri tisuće vojnika u Hrvatsku, u Luku i zadarski kraj, gdje je nanio veliku štetu blagu i zapregama.[249] Iako to nigdje nije zapisano u poznatim nam dokumentima, jasno je da je ovu provalu morala osjetiti i samostanska ekonomija, jer je u zadarskom kraju bilo mnogo posjeda koji su pripadali koludricama i na kojima je moralo biti i dosta stoke.[250]

Od zaključenja tursko-mletačkog mirovnog ugovora 1539. godine nema vijesti o većim turskim zahvatima u okolici Zadra, nego se sve ograničava na manje čarke, koje su zapodijevali pojedinci iz pograničnih gradova s jedne i druge strane. U ovo vrijeme će i samostanska ekonomija bilježiti redovite prihode, koji će stizati s još sačuvanih posjeda.[251]

U drugoj polovici XVI stoljeća situacija će se znatno pogoršati. Turci koji su od osvojenja Obrovca 1527. godine gotovo svakodnevno pred zdarskim vratima,[252] neće se nakon mirovnog ugovora od 1539. godine dugo zadržavati mirni unutar uspostavljenih granica, nego će kao i mletački podanici iz okolice Zadra uskakati i preko njih radi plijena. Koliko su upravo turski upadi bili česti i opasni pokazuje posebno podatak iz vremena ciparskog rata 1571. godine. Te je godine zadarski delegat Petar Fanfogna predlagao vijeću desetorice u Mlecima da se zbog nedovoljnih fortifikacija u Zadru otruju sve vode u njegovu kotaru pa i Vransko jezero, jer ne služe mletačkim podanicima, a mogle bi štetiti

[248] Ovih knjiga ima ukupno deset: Registro d'amministrazione 1486-1498 (neuvezani listovi), 1503–1538, 1538–1571 (vođene hrvatskim jezikom, prvi dio do 1542. vođen je abecednim redom a drugi kronološkim), No 12 1598–1623, No 16 1480–1497, No 17 1593–1661, No 18 1509–1527, E 13 1622–1661, No 15 1655–1779 i G 1769–1850.

[249] Seid M. Traljić, Zadar i turska pozadina od XV do potkraj XIX stoljeća, Grad Zadar – Presjek kroz povijest, 203; J. Geleich – L. Thalloczy, Diplomatarium relationum Reipublicae Ragusane cum Regno Hungariae, Budapest 1887, 367–368.

[250] Kao potvrdu ovome dosta je spomenuti nedatirani podatak iz kartulara, fol. 36ro: »Ego abbatissa sancte Marie facio recordationem de animalibus que dedi Boxetecho et filiis suis CCCCXXX de pecudibus et de maioribus animalibus, scilicet de uaccis XXVI.« V. Novak, Zadarski kartular, 209–210, 268. Premda se ovaj dokumenat prema mišljenju V. Novaka odnosi na početak XIII stoljeća, on je ipak jasan pokazatelj ekonomske moći samostana u ovom pogledu, te se ne možemo oteti dojmu da je slična situacija mogla biti i sve do dolaska Turaka u ove krajeve.

[251] Računske knjige Samostana sv. Marije vođene talijanskim jezikom od 1486. do 1538, u arhivu Samostana.

[252] Š. Ljubić, Commisiones et relationes Venete I, Zagreb 1876, 196.

neprijatelju, a državi biti od koristi.[253] Iz ovog izlazi da je mletački posjed u zadarskom kotaru morao biti pust, kad se iznosi ovakav prijedlog. Inače bi mogao biti opasan i za žiteljstvo koje ne bi bilo tursko.

Da su spomenute prilike imale i negativan utjecaj na samostanske prihode, razumljivo je i samo po sebi, a to potvrđuje i apostolski vizitator Valier, koji u svom izvještaju o ekonomskim prilikama Samostana sv. Marije 1579. bilježi njegov godišnji prihod od 500 dukata, uz opasku da su koludrice veći dio svojih dohodaka izgubile zbog turske okupacije. Podaci koje donosi Valier još su jasniji u samostanskim računskim knjigama. Prema njima, krajem XV i početkom XVI stoljeća samostan je imao, osim već spominjanih, svoje posjede u Luki na Dugom otoku,[254] Kukljici.[255] Pašmanu,[256] Ugljanu,[257] solane na Pagu,[258] zatim od kopnenih u Bokanjcu,[259] Zemuniku,[260] Murvici,[261] Opatičjem selu,[262] Stomorinu selu,[263] Kožinu[264] i u neposrednoj okolici samog Zadra: Barkanja,[265] apresso la città,[266] avanti la città,[267] apresso S. Croce,[268] apresso li leprosi.[269] U samom gradu imao je samostan nekoliko vrtova[270] i velik broj stambenih objekata. Značajan izvor prihoda bili su i mlinovi širom njegovih posjeda. Svih zajedno stambenih objekata, kuća, kućica, soba i magazina, koje je samostan dao u najam bilo je 1509. godine sto i devet, što u gradu, a što na samostanskim posjedima.[271] Iste godine od kuća i ne svih posjeda samostan je imao oko 10.000 libara prihoda.[272] Uz ove ima više slučajeva i naturalne rente.[273] Rjeđi su prihodi naplate za pojedine prekršaje,[274] usluge,[275] ustupanje posjeda na obrađivanje uz

[253] S. M. Traljić, o. c., 211.
[254] Registro d'amministrazione (hrvatskim jezikom), 3; »Bravar lučki Martin dami parvu nedigliu miseca febrara šest libar ča proda mladih kozlićev . . .«
[255] Registro d'amministrazione 1503–1538, 5: »Gergur Raditich da chuclicza de dar primo mozo de vini« i dr.
[256] Libro di amministrazione No 16, str. 33; No 17, 172.
[257] Registro d'amministrazione 1503–1538, str. 17; No 16, 33 No 17, 172.
[258] No 17, 3.
[259] Registro . . . 1503–1538, 5.
[260] No 18, 8, 12, 20.
[261] Registro . . . (hrv.), 91.
[263] Registro . . . 1503–1538, 24, 25, 28, 37, 38, 40, 50 i dr.
[263] Ibid., 38, 40, 48, 49.
[264] No 17, 172.
[265] Registro . . . 1503–1538, 4, 17; No 17, 172.
[266] Libro di conti delle R(everen)de Monache del monast(er)o di S. Maria (E 13), 69.
[267] Ibid., 81, 94, 184.
[268] Ibid., 119.
[269] Ibid., 79, 80 i dr.
[270] No 16, 84.
[271] Registro di aministrazione No, 1–43.
[272] Ibid.
[273] No 12, 166: Zorzi Radossevich die dar per fitto di horto posto a Peterzane una galina al anno. Primjera naturalne rente ima više u računskim knjigama pisanim hrvatskim jezikom.
[274] No 18, 15.
[275] Ibid.

naplatu, kako je predvideno Zadarskim statutom – reformacijama iz 1305. godine, od prodaje ručnih radova u platnu i nekih prinosa materijalne naravi.[276]

U XVII stoljeću, iz navedenih razloga, samostanski su prihodi smanjeni na polovicu, tako da prema računskim knjigama 1623. godine samostanski prihodi iznose 5522 libre.[277] Ova suma obuhvaća prihode od 39 kuća u Zadru,[278] 11 manjih stambenih objekata.[279] 93 vrtla neodređene lokacije i veličine,[280] dijela jednog većeg posjeda[281] i dva mlina.[282] Jedan od velikih izvora prihoda u ovo vrijeme jest vino, koje su prodavale koludrice iz svojih podruma u Zadru. Tako je zabilježeno u računskoj knjizi № 17 da je 1639–1641. prodano 51 bačva vina za 4082 L.,[283] a samo 1643. godine 65 bačava vina.[284] Koliko su litara nosile ove bačve, nije navedeno. Cijena vinu kretala se oko 8 mletačkih lira po barilu.[285] Osim vina koludrice su prodavale još i sir, ulje i pšenicu.[286] Vrtovi (»horti«) nalazili su se u okolici grada apresso la citta, apresso li leprosi, apresso li poveri, apresso le porte del borgo, ili u samom gradu – in borgo, apresso S. Francisco.[287] Naturalne rente nije nestalo, a ima i podavanja vezanih uz godove nazvane »per honoranza«.[288] Legati u ovim knjigama nisu bilježeni osim jednog,[289] ali davanje u najam brojnih kuća i vrtova govori da ih je moralo biti.

[276] Registro ... (hrv), 26: »Priah od sira parvoga ca prodasmo dukat trideset ... Priah za sukno ko prodasmo ... dvadeset i četiri skudi i tri libre ...«; U Aministrazio No 17, na str. 12–79, nalaze se podaci o količini novca dobivenog za prodano vino: »Botte tre di vino che furono barile 53 vendute all' ingrosso a L 8 : 8 da barila in parte a L 8 la barila ... in tutto L 433.«

[277] E 13, str. 43–182.

[278] Ibidem.: alla strada grande, 93, 127, 133, 158, 160; in borgo 43, 54, 55; strada di S. Maria, 44; apresso S. Nicolo 45; cotrata di S. Maria 59 ... i dr.

[279] Magazen, ibid. 162; muracha, ibid. 128, 167, 170, 179; camera, ibid. 122; casetta, ibid. 121, 152.

[280] Ibid. 43–182.

[281] Ibid. 210.

[282] Ibid. 113, 193.

[283] No 17, 113.

[284] Ibid. 114.

[285] No 17, 12, 27.

[286] Ibid. 114.

[287] No 12, str. 56, 94, 134, 155; No 17 str. 30, 31, 37, 40; E 13, str. 40, 43, 54, 55 i dr.

[288] No 16, str. 91: »Ant(oni)o Mrazich da Stomorino selo de dar per honoranzo di 3 sorti di terreno in resto a dar 2 agnelli, 6 galine e 2 lanza.«

»1534 adi 10 marzo Noto per memoria come li vilanni di Peterzane pagano le infras(crit)e honoranze coe una quarta grande de frumento a t(em)po dela recolta una lanza per nadal una galina per carneval.« Registro ... 1503–1538, 56.

[289] »Anno 1486 – 10 Marzo Nod(ar)o Giacomo q. Ostoja, Giusto Guersovich Gastaldo di dto Monastero lascia per legato a quelle Monache una sua Casa posta al Arsenale.« Ovaj podatak iz Descrizione (sam.), 18r, ako se poveže s podacima o brojnim kućama koje je samostan davao u »afit«, nužno upućuje na zaključak da on nije usamljen slučaj. Trebalo bi imati »libro vechio« u kojemu su prvi put zapisani afiti, pa bi se sigurno odatle moglo zaključiti kada su pojedine kuće primane. Isto tako bi bez sumnje i notarski spisi dopunili ovu sliku.

Crkva sa zvonikom benediktinskog samostana sv. Marije u Zadru. (Restauracija crkve izvršena 1956. god. sredstvima Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti Instituta u Zadru.)

Prihodi koji su samostanu pristizali u XVIII stoljeću bili su iste naravi kao i dosadašnji, naime »afiti« od kuća[290] liveli od vrtova[291] i »onoranze«.[292] Visina afita za kuće kretala se u to vrijeme od 4 do 200 mletačkih lira,[293] a liveli za vrtove kretali su se većinom oko 5 mletačkih lira godišnje.[294] Stoljeće ranije afiti su se kretali od 3 do 400 a za vrtove od 0,15 do 60 mletačkih lira godišnje.[295] Spomenuta »onoranza« odnosi se na nekog samostanskog kmeta iz Petrčana, jer su upravo ti kmetovi još od 1534. zaduženi da svoje obaveze prema samostanu podmiruju na taj način.[296] Početkom ovog stoljeća zapisan je i legat kojim neki gospodin Pietro Franceschi ostavlja za oltar »della B. V. della Pieta« dvadeset dukata i zlatni prsten s dragim kamenom.[297]

[290] Libro nouo di conti ... str. 196: »Li eredi di dno Lodouico Aquilina pagano lire ducento a quaranta otto di Liuello all'anno al. Ven Monaste(ro) di S. Maria per la casa posta in questa citta app(ress)o il Monastero sud(ett)o qual liuello matura ogn'anno nel die primo marzo, dico L 248.«

1703. – 16 Agosto Ha ricevuta la R(everenda) D(omin)a Catterina Fanfogna al presente Abbadessa lire quaranta ... dalla Mestra Catterina q. Paolo Spader ... per ... casa.«, ibid. 119.

»Adi 28 maggio 1702 Ha ricevuta la R(everendissi)ma Domna Catterina Fanfogna Abba(dessa) in S. Maria L. doicento quaranta otto dalla S(ignor)a Zanetta Aquilini per liuello d'anni uno maturato li primo Marzo 1702 cioè par la casa come in questo appar Ca 124 – piu Ca 143 L 248.«, ibid. 196.

[291] Libro nuovo di conti delli Affiti et livelli delle M(ol)to R(everen)de Monache dell Mon(ast)ero di Nobili di Santa Maria Principiato scriver sotto la caricha della M(ol)to R(everen)da sor Fran(cisc)a Soppe Abadessa del detto Mon(ast)ero da me Pietro Calcina al presente loro scrivano M.DC.XXXXXV.

Libro G. De' Liveli en Affitti del Ven:^{do} Monastero delle Rde Monache Nobili di S:^{ta} Maria di Zara Dell' Ordine di S. Benedetto Che Comincia sotto l'Amministrazione della M:^{to} Rda Mre D:^{a} Cornelia Fanfogna Abbadessa del detto Monastero L'Anno MDCCLXIX Essendo Scriv:^{o} Domenico Bersich. Ovdje se nalaze podaci do 1800, a zatim nakon str. 71 počinje: Registro nuovo Tenuto dalla Reverenda Abbadessa di S(an)ta Maria in Zara in cui vengono registrate tutte le dite de contribuenti

[292] Ibid. 214: »Zuane Martinovich Fauro di Peterzane deue corispondere alle M(ol)to R(everen)de Madri di S. Maria da questa Citta a loro Monastero annualm(en)te a titolo di luiello un cetvertal di Fermento di buona qualità per la casam corte, orto e stalla de animali nec non un paro di polastre femine ogn' anno alla R(everen)da M(adr)e Abbadessa pro tempore per onoranza, tutto cio in virtu dell' obligaz(io)ne assuntassi dal dito Martinovich contenuto in scrittura priom agosto 1741. Quel liuello et onoranza deue intendersi principiata due anni inanzi la confettione di dettoa scrit(ur)a, ciò è del anno 1739.«

[293] Ibid., 20, 23, 24, 34, 36, 79, 185 i dr.

[294] E 13, str. 42–182.

[295] Ibid.

[296] Registro ... 1503–1538, 56.

[297] Libro nouo di conti ..., 132: »Adi 30 Marzo 1712 Ho riceputo jo sottos(crit)ta dal S. Pietro Franceschi ducati vinti da lire sei solam(en)te per ducatto et q(ue)sti sono per legato lasciato dalla g. Sta Vincenza sua zia all'Altare della B. V. della Pieta val. L 120 et piu un anello d'oro con pietra cristallo bianco à castello lasciato alla B. V. dalla med(esi)ma cioè alla B. V. di rilievo che s'atroce app(ress)o il sud(ett)o Altare dico anelli no 1.

In fede di che jo D(omin)a Catterina Fanfogna Abbad(dess)a mano prop(ri)a l'anello sud(ett)o imediate fu' posto all'imagine pred(et)ta per adimpie il legato del med(esi)mo.«

Kao i prije, i u ovo vrijeme je samostan imao redovite prihode od svojih mlinova.[298] Iako se u sačuvanim knjigama drugi prihodi ne spominju, nema sumnje da je i u ovo vrijeme samostan imao redovite prihode od svojih vinograda, maslinika i solana.

Samostanski prihodi, kao i zbir njegovih dragocjenosti, povećan je krajem XVIII i početkom XIX stoljeća, nakon ukinuća Samostana sv. Nikole i sv. Kate u Zadru.[299] Na taj način povećani prihodi samostana, prema procjeni francuske vlade godine 1806, iznosili su godišnje 4000 njemačkih forinta[300] ili 10585 mletačkih lira. Kada je 1807. ukinut i samostan svete Marcele, i njegove su koludrice sa svojim posjedima prešle Svetoj Mariji.[301] Godine 1815. izjavile su koludrice združenih samostana svete Marije, svete Kate i svete Marcele da njihovi prihodi iznose 21429 mletačkih lira.[302] Odnos svetomarijskih prihoda prema prihodima ova dva druga samostana pokazuje izvještaj iz 1816, prema kojemu su ukupni prihodi Samostana svete Katarine iznosili 1159,17, a svete Katarine 1681,12 mletačkih lira.[303] Prihodi ovih dvaju samostana odnosili su se na prihode od obradivih površina i najamnina za kuće. Svetomarijski prihodi također su bili iste naravi prema sačuvanim računskim knjigama,[304] uz one koji nisu isplaćivani u novcu.

Sliku samostanskih prihoda, odnosno primitaka krajem XIX stoljeća najbolje pruža »Giornale di cassa del monasterio Ste Marie per l'anno amministrativo 1883.[305] Za zadnje decenije XIX stoljeća postoje i mjesečni izvještaji u kojima su zapisani svi primici i izdaci samostanskog ekonomata. Da se ne bi ulazilo u njihovu detaljnu analizu, bit će dovoljno dati kopiju zbirnih računa ovog perioda, kako nam ga konkretno za 1883. daje spomenuti »Giornale di cassa«, jer su po svojoj naravi takvi samostanski prihodi i rashodi bili gotovo za čitave njegove povijesti, pa sve do katastrofe u ovom ratu.

[298] Ibid., 28: »per parte del molin 80L alano« od 1740. za isti mlin »260 alano«.

[299] Vidi bilj. 154 i 155.

[300] Rivista dalm., a. IX, fasc. III, 16.

[301] Ostojić, o. c. II, 98.

[302] Historijski arhiv u Zadru, Miscellanea IV, pozicija C, 4.

[303] Foglio dimostrativo di Rediti annui in complesso di Ragione delli due sopressi Monasteri di S(an)ta Catterina e S(an)ta Marcella concentratisi in quello di S(an)ta Maria. Santa Catterina: Stabili di Citta e livelli annui venete L 859 : 17, fruti di tereni di Petercan aprosimativemente in anno venete L 300. Summa 1159 : 17, Santa Marcella – stabili di città 541 : 12, tereni nel teritorio di Nona livelati 1100, fruti di tereni diversi in Peterzane aprosimativamente in anno 40 Lire 1681 : 12.« (Rukopis u samostanskom arhivu).

[304] Libro G De' livelli ... Registro nuovo tenuto dalla R(everen)da di S(an)ta Maria di Zara in cui vengono tutte le contribuenti tanto vero esso Monastero quanto verso li altri due di S(an)ta Marcella e S(an)ta Catterina come segue.

[305] Čuva se u samostanskom arhivu.

GIORNALE DI CASSA DEL MONASTERIO STE MARIE
PER L'ANNO AMINISTRATIVO 1883

Introito

Per affito sopra stabili in citta	3 570 fior.	
Rendita dai prodotti e beni di campagna	5 397 fior.	31 sol.
Livelli attivi	246 fior.	47 sol.
Ricavato dalle saline di Pago	225 fior.	
Pauschale per la scuola	12 200 fior.	
Rendita da carte publiche	100 fior.	80 sol.
Elemosine raccolte in Chiesa	50 fior.	93 sol.
Avanzo dell'anno 1882	21 fior.	50 sol.

Esito

Imposte publiche	1 986 fior.	93 sol.
Spese di culto	707 fior.	56 sol.
Speze per il personale di amministrazione e di servizio	1 150 fior.	65 sol.
Spese di campagna	951 fior.	41 sol.
Spese di cancelleria	14 fior.	69 sol.
Manutenzione degli stabili	417 fior.	43 1/2
Assicurazione degli stabili	59 fior.	90 sol.
Spese per la scuola	1 157 fior.	60 sol.
Spese pel vitto della Comunita	3 607 fior.	51 1/2
Spese pel vestierio, medici, medicine eccl	221 fior.	73 sol.
avanzo 36,59	11 275	42

III

Osim do sada spomenutih dokumenata, koji su se ticali povijesti samostana i njegova materijalnog prosperiteta, postoji još prilično velik broj dokumenata koji nam daju uvid u ekonomsko poslovanje samostana od njegovih prvih početaka pa do kraja XIX stoljeća, dajući ujedno uvid u položaj, obaveze i prava »vilana«-obrađivača samostanskih posjeda. Među ovim dokumentima posebno mjesto zauzimaju već spominjane računske knjige samostana koje upotpunjuju sliku ne samo samostanskog života i njegova ekonomskog poslovanja nego i doprinašaju upoznavanju lika samog Zadra, grada u kojem je samostan djelovao i koji ga je smatrao svojim samostanom »par excelence«.

I ovdje, kao i inače, najlakše je pratiti razvitak samostanske ekonomije, odnosno načina upravljanja njome upravo linijom njegova povijesnog razvitka. Na taj način lakše će biti uporediti i svaku novu pojavu, kako sa značajnijim razdobljima u povijesti samostana tako i s onima iz opće povijesti, koliko su imala odraza na život i zbivanja u jednom zatvorenom samostanu.

Prvi podatak koji nam govori o ekonomskom poslovanju samostana kao cjeline potječe još iz vremena opatice Čike. Radi se o već spominjanoj kupovini posjeda u Petrčanima, za koji smo kazali da ga je Čika

kupila »cum suis sororibus«, i naglasili da nam taj podatak govori o ograničenoj vlasti opatice u slučajevima kada treba raspolagati većom samostanskom imovinom.[306] Kasniji dokumenti pokazat će nam da je ta praksa bila redovita u svima stoljećima, a posebno kada se radilo o davanju samostanske zemlje u najam.

Kada se od kraja XII stoljeća počeo osjećati nedostatak i skupoća radne snage, stali su samostani davati u zakup pojedine dijelove, a kasnije i glavninu beneficija. Zemlje su davali u najam pripadnicima svih društvenih razreda: robovima, slugama, oslobođenicima, slobodnim težacima, pučanima i plemićima, laicima i crkvenim licima, pa i drugim samostanima, osobito prosjačkim. U vlastitoj režiji samostani su i dalje obrađivali jedino najbliže zemlje.

Ugovor o najmu sklapao se redovito za sve vrijeme dok određena kultura bude trajala na zemljištu što se davalo na obradu, ponajviše dok zasađeni vinograd bude rađao. Zakupnici koji su ovako obrađivali iznajmljene zemlje davali su s tih zemalja »pro terratico« samostanu određen dio plodova, koji je ugovorom tačno preciziran, a kretao se od jedne desetine. U dokumentima XIV stoljeća pa dalje gotovo redovito će teratikum biti četvrtina prihoda, osim kada se radi o masliniku, jer će tada samostanu pripadati trećina. Pšenica i sijeno obično su se dijelili između samostana i težaka na polovicu.[307]

I dokumenti Samostana sv. Marije koji se odnose na materijalno poslovanje po svojoj naravi su kupovine, prodaje, pogodba i dozvole, dijeljenja i zamjene zemljišnih čestica, formuliranja obaveza, davanja u zakup, u najam ili na obrađivanje samostanske zemlje. Veći broj sukoba, osim onih spomenutih, izgleda da Samostan sv. Marije nije imao u vezi sa svojim posjedovanjima.

Kada je Samostan sv. Marije počeo davati svoje posjede u najam, odnosno do kada je sam u svojoj vlastitoj režiji obrađivao svoja velika prostranstva, nije nam poznato. Iz dokumenata prvi jasan podatak imamo iz 1134. godine, koji govori o već spomenutom sporu između Samostana sv. Marije i sv. Krševana za zemlju »in Brauizo«.[308] Presudom se dozvoljava da kmet Samostana sv. Marije smije i dalje zadržati komad zemlje na kojem je sagradio svoju kuhinju, iako teren faktično pripada Svetom Krševanu. Iz dokumenta nije posve jasno u kakvu je položaju bio svetomarijski kmet prema svome samostanu, odnosno koje je dužnosti imao prema njemu.

Također i dokument iz 1167. godine govori o parnici samostana u obrani posjeda od presizanja koludrica Sv. Platona i o davanju zemlje na obrađivanje. Ovdje se još spominje i obrađivanje zemljišta u vlastitoj režiji: »nos eam semper eam laboravimus et per manus nostras aliis ad laborandum tradidimus«.[309]

[306] Ostojić, o. c. I, 129–130.
[307] T. Smičiklas, Codex diplomaticus III, 49–50, 238, 254, 338, 359, 360; IV, 5–6, 18, 142–143, 417; V, 583 . . .
[308] Cf. bilj. 216.
[309] Cf. bilj. 218.

Počevši od XIII stoljeća pa dalje u dokumentima ćemo naći na već sasvim jasno formulirane obaveze obrađivača pojedinih zemljišta.

Kao posebno jasan primjer ovakvih ugovora možemo uzeti ugovor od 11. svibnja 1236. godine kojim skupina seljaka preuzima uz stanovitu rekompenzaciju samostanske zemlje u Brestu da na njima zasade vinograde, koje će obrađivati pod određenim uvjetima. Naime, oni i njihovi nasljednici, dok budu imali ovu zemlju, davat će samostanu jednu desetinu od vina, ulja, smokava i od ostalih prinosa. Ako spomenute plodove prodadu, dat će desetinu od dobivenog novca. Ono što od svježih plodova ponesu kući da pojedu neće im se uračunavati, a ako bi htjeli prevariti onda svaki takav ima platiti kaznu od šest perpera. Na kraju se nalazi klauzula kojom samostan osigurava svoje stalno pravo vlasništva nad dotičnim zemljama, a sastoji se u tome što je ugovorom određeno da sadašnji obrađivač zemljišta, ako iz bilo kojeg razloga ne može ili neće da obrađuje spomenutu zemlju, može tu zemlju prodati nekom drugom licu koje će je preuzeti s istim obavezama prema samostanu. Međutim, ovdje je značajno to što je istaknuto da prijašnji vlasnik mora najprije ponuditi koludricama da li će one dotični posjed kupiti, Tek nakon njihova negativna odgovora obrađivač smije ponuditi drugom kupcu. Prednost imaju članovi krvne ili mjesne zajednice.[310] Slična su karaktera i dva druga dokumenta izdana iste godine.[311]

Iz godine 1237. imamo dokument o zamjeni obrađivača samostanskog posjeda u Petrčanima poklonom. Novi posjednik imat će prema samostanu iste obaveze kao i prijašnji, naime davanje jedne sedmine od svih plodova.[312] Nekoliko godina kasnije, 9 veljače 1242. godine, imamo primjer davanja zemlje u najam ili tačnije na obrađivanje jednom svećeniku. Razlika od drugih takvih slučajeva je u tome što taj svećenik, nasadivši vinograd na dotičnoj zemlji u Petrčanima, neće trebati davati samostanu nikakvih prihoda, nego tek ona osoba koja vinograd naslijedi poslije njega.[313] Za taj posjed bit će teratikum jedna šestina. Ove različite visine teratikuma sigurno su ovisile o kvalitetu zemljišta, ali upućuju još više i na to da o njemu još nije bilo određene službene prakse. Dostavljanje plodova vršilo se ili na mjestu obrađivanja, ako je tu postojala samostanska upravna zgrada, ili je zakupnik trebao svoj reditus donijeti samostanu u Zadar. Ako bi došlo do promjene vlasnika, odnosno obrađivača, bilo poklonom, zamjenom ili prodajom, vrijedit će iste obaveze.[314]

[310] V. Novak, Zadarski kartular, 269; T. Smičiklas, Codex II, 5–6.

[311] V. Novak, ibid., 270; T. Smičiklas, ibid. 7–8.

[312] T. Smičiklas, Codex diplomaticus IV, 24–25.

[313] Ibid., 142–143.

[314] Ibid. V, 90–91; VII, 116–117, 128, 138–139, 168, 358–359, X, 145; M. Zjačić, Spisi zadarskih bilježnika ... 224, 178–179.

Pri zamjeni posjeda kupoprodajom u dokumentima se redovito navodi i cijena koju je novi vlasnik dao starome pro talione, taxacione ili ob venditionem, pa nam to može služiti donekle i kao mjerilo u procjenjivanju veličine pojedinih posjeda.[315]

Iz dokumenata koji govore o prodaji samostanske zemlje drugoj osobi, odnosno izmjeni obrađivača prodajom uz dozvolu opatice, dade se vrlo lijepo utvrditi i koja je sve prava imao obrađivač dotične zemlje. Naime, 1. kolovoza 1277. godine Petar »ciuis Jadre« prodaje zemlju u Bibinjama kao svoju: »totam unam meam vineam« i novom vlasniku predaje i sva svoja prava nad tom zemljom, uz poštivanje obaveza prema glavnom vlasniku – samostanu: »cum plena virtute et potestate intromittendi, habendi, tenedi, possidendi, dandi, donandi, vendendi pro anima indicandi. omni modo alienandi et totam tuam voluentatem ex ea faciendi nemine tibi in perpetuum contradicente, salvo semper omni iure monasterii prelibati . . .«[316]

U zadnjem deceniju XIII stoljeća odnos između samostana i obrađivača njegovih posjeda nije doživio nikakvu promjenu. Vrijedno je ipak spomenuti ugovor sklopljen 19. travnja 1297. godine između samostana i njegovih podložnika »habitantibus in Obrouec«, jer u njemu imamo eklatantan primjer za quatuor ensenia koja su kmetovi bili dužni davati veleposjedniku. Spomenuti samostanski »iobagiones« imaju donijeti u samostan na Božić dvije svinje, na blagdan sv. Skolastike 40 kokošiju, na Urskrs dva teleta i na Malu Gospu dva vola i 40 kokošiju. Završetkom ugovora predviđa se da ukoliko netko namjerava napustiti svoj dio zemlje mora ostaviti i sve što je tu sagradio, a ako je netko uhvaćen u većoj krađi, i to dokažu petorica svjedoka, morat će napustiti sva pokretna i nepokretna dobra na tom teritoriju i biti istjeran »de villa Obrouec cum tota familia sua.«[317] Ovako oštre kazne, posebno protjerivanje sa teritorija na kojem je delikvent kao obrađivač zemlje boravio, upućuje vjerojatno na učestale pojave krađa ili pronevjera, a takve su se mogle lako dešavati samo u udaljenijim mjestima. Da se tu radilo o Obrovcu kod Babinduba, teritoriju tako blizu Zadra, teško je vjerovati, jer je na tako blizom posjedu bila lakša kontrola, a k tome prekršitelju ne bi sudila petorica mještana nego najvjerojatnije koji gradski forum.

Kada je na općoj skupštini Zadrana 9. lipnja 1305. godine utvrđen Zadarski statut, donesene su i neke odredbe u vezi s legatima učinjenim u korist samostana i crkvenih lica. Konkretnom klauzulom bilo je zabranjeno davanje nekretnina u korist samostana i redovnika,[318] ali je to kasnije reformacijom izmijenjeno tako da su se nekretnine mogle sta-

[315] Cijena pri ovim kupoprodajama kretala se od 60 groša do 40 libara: T. Smičiklas, Codex diplomaticus X, 145, 152; VII, 116–117; IX, 511–512; VII, 358–359, 168, V, 90–91.

[316] Ibid. VI, 216–217.

[317] Ibid. VII, 273–274.

[318] Statuta Jadertina Lib. III, cap. XIV/I. Beuc, Statut zadarske komune iz 1305. godine, Vjesnik državnog arhiva u Rijeci II, Rijeka 1954, 665).

viti u zapis ali, pod uvjetom da samostan ili redovnik proda tu nekretninu svjetovnom licu u roku od 6 mjeseci pošto je stekao legat. U protivnom slučaju legat je bio ništav, a nekretnina se davala nasljednicima.[319] Onaj, pak, koji je preuzeo zemlju na obrađivanje kao i ranije imao je pravo »ius suum« prodati kome je htio. Ako pogodbom o zasnivanju emfiteuze nije drugačije ugovoreno, važila je statutarna odredba, po kojoj je obraditelj bio dužan, za slučaj da je htio prodati svoje emfiteutsko pravo, prvo obavijestiti o tome vlasnika zemljišta i ponuditi mu pred dvojicom svjedoka uz određenu cijenu. Ako se vlasnik nije mogao složiti s obzirom na cijenu, obraditelj je mogao ponuditi svoje pravo na prodaju drugoj osobi. Složivši se s tom osobom u pogledu cijene, bio je obraditelj dužan da uz cijenu ponudi svoje pravo pred dvojicom svjedoka ponovo vlasniku zemljišta, koji je morao u roku od osam dana dati konačan odgovor da li će uz tu cijenu kupiti zemljište ili ne. Tek tada je obrađivač bio pravno posve slobodan da zemljište proda.[320] U vezi sa spomenutim statutarnim odredbama, koje su potpuno razradile odnose vlasnika i obrađivača zemlje svih staleža i društvenih slojeva, u kupoprodajnim ugovorima od sada će se redovito isticati da će novi vlasnik (obrađivač) davati samostanu svoj redditus »secundum formam statutorum Jadre.«[321]

Dva dokumenta iz 1338. godine, koji govore o davanju samostanske zemlje u Bibinjama u zakup, pružaju vrlo zanimljiv podatak. U njima se određuje da zakupnik treba svoj reditus donijeti na obalu »in barca ipsius monasterii«,[322] odnosno »in barca dicti monasterii«.[323] Ova nas dva podatka moraju svojim sadržajem nužno uputiti na opravdanu pretpostavku i zaključak da je samostan posjedovao brodove koji su mu bili potrebni za transport prihoda iz priobalnih i otočnih posjeda.

Sve svoje zemlje samostan nije uvijek davao pod istim uvjetima, niti na isto vrijeme, te je ugovorom obrađivač mogao zemlju dobiti na četiri,[324] tri,[325] dvadeset godina,[326] a i na neodređeno vrijeme.[327] Godine 1341. obrađivači samostanske zemlje na Ižu trebali su od pšeničnog uroda davati polovicu: »unum modium et dimidium grani«.[328] Od maslinika se davala 1/3 prinosa.[329]

Kako je i do sada rečeno, samostanskom imovinom upravljala je opatica, ali uz saglasnost s ostalim koludricama, pogotovo kada se radilo o ugovorima ili izdacima veće sume novca.[330] Od druge polovine XII sto-

[319] Statuta Jadertina, Reformationes br. 131, I. Beuc, o. c., 722.
[320] Statuta Jadertina Lib. III, cap. LXXXVIII, I. Beuc, o. c., 624.
[321] T. Smičiklas, Codex diplomaticus IX, 329–330, 511–512; X, 76, 145, 152, 248, 279–280, 398–399, 406–407, 575–576, 595, 640–641, XII, 444–445.
[322] T. Smičiklas, Codex diplomaticus X, 398–399.
[323] Ibid. 406–407.
[324] Ibid., XI, 44–45.
[325] S. Gunjača, o. c., 311, 313, 314.
[326] T. Smičiklas, Codex diplomaticus VII, 358–359.
[327] Ibid. VII, 273–275, X, 398–399, 406–407.
[328] Ibid. X, 640–641.
[329] Ibid. X, 640–641; S. Gunjača, o. c., 309, 313, 314.
[330] T. Smičiklas, Codex diplomaticus X, 640–641, XIII, 44–45.

ljeća samostan će imati i svog advokata, koji će samostan zastupati pred civilnim forumima i koji će voditi brigu o samostanskom ekonomskom poslovanju u vrijeme kada nema opatice, a uz suradnju vikarija i ostalih koludrica.[331] Kasniji prokurator preuzima upravo službu ovog advokata.

Od zadnjih decenija XV stoljeća pa sve do najnovijeg vremena podaci koji govore o samostanskoj ekonomiji gotovo u svima njezinim vidovima veoma su obilni iako nisu i sasvim potpuni. Naime, brigom opatice M. Benedikte Braun u zadnji čas, kada su se ispred bombardiranja u II svjetskom ratu sklanjale najveće samostanske kulturne dragocjenosti, u skrovište je ubačeno između ostalog i nekoliko knjiga samostanske administracije, koje obuhvaćaju period od 1486. godine pa sve do kraja XIX stoljeća. Istina bilo je i više takvih knjiga, ali se na žalost nisu mogla skloniti, tako da ih danas ima devet sačuvanih, uz nekoliko neuvezanih folija s početka i s kraja ovog perioda. Osim onih koje su vođene od 1538. do 1571, sve su ostale računske knjige vođene talijanskim jezikom zadarskih govornih karakteristika. Za sve se može kazati da su pisane veoma čitko i razumljivo, a vodile su ih same koludrice, i to opatica sama ili posebno koja koludrica određena za tu službu. Nekada je podatke u knjige unosio samostanski prokurator. Izvještaj o prihodima i rashodima samostana koji su u XIX stoljeću koludrice podnosile nadbiskupskom ordinarijatu potpisivale su opatice i dekana.

Uz podatke o samostanskoj ekonomiji, tj. o njegovim prihodima, rashodima i posjedima, ove nam računske knjige daju obilje i drugih podataka značajnih za zadarsku toponomastiku, onomastiku njegovih žitelja i dakle su potekli, podatke o zadarskom zanatstvu i onom njegove okolice, o govornom jeziku i pismu jednog zaista dugog vremenskog razdoblja od ravnih 400 godina te konačno o kretanju cijena prehrambenih artikala, artikala široke potrošnje i zanatskih usluga većeg ili manjeg obima. U spomenutim knjigama ima vrlo malo podataka o ugovorima sklopljenim između samostana i obrađivača njegovih posjeda. Redovito su tu samo konstatacije da netko posjeduje dotični posjed i da na njega ima davati određeni godišnji livel.[332] Kako je ranije rečeno, visina livela bila je vrlo varijabilna i dirigirana sigurno veličnom samih posjeda. Neke od ovih knjiga sređivao je bar u njihovu početku samostanski prokurator, a kasnije su podatke o primljenom

[331] Ibid. X, 640–641, XIII, 44–45.

[332] Libro di amministrazione No 16, 84: »Adi 8 setebre 1499 Gelena Basanova die dar per liuello de un orto posto al castelo di san Francisco lire una soldi dieci al anno il liuello commincia adi ut sup(ra).« – No 12, 294: »1622 li 17 marto. Orza figluola di Matio Giuran deve dare per livelli di un orto a lei affitato nal 1620 l'ult(im)o di settembre a ragion deli L 1 : 4 all'anno per doi anni finiranno l'ult(im)o di settembre futuro.« – Libro G. De' Livelli ed affiti . . ., 16: »Vicenzo figlio del . . . deue pagar L 136, soldi 8 di liuello all'anno della Casa con bottega sotto, e col orto dirimpetto la chiesa di S(an)ta Maria.« Ovaj podatak je iz 1767. Ista visina livela bila je do 1800.

ili pak utrošenom unosile same koludrice za to određene.[333] Ima nekoliko primjera koji jasno pokazuju kolegijalni način upravljanja samostanskim dobrima, budući da odluku donosi opatica uz pristanak ostalih koludrica i samostanskog prokuratora.[334]

Uz podatke o visini »afita« za kuće koje je samostan iznajmljivao nalaze se i dragocjeni podaci za toponomastiku Zadra, jer se uz kuću navodi i njezin položaj u gradu te tako dobivamo nazive gradskih ulica i njegovih lokaliteta.[335] U istim knjigama ima više podataka koji govore o trajanju »afita« pojedinih kuća, jer su neke od njih dane na točno određeno vrijeme (matura ogn'anno,[336] per doi anni . . .[337]) ili pak za stalno[338], te se često navodi da najamninu plaćaju nasljednici onoga koji je u svoje vrijeme dobio kuću u najam.[339]

Sve su te knjige po načinu kako su vođene uglavnom tipizirana karaktera. Strana knjige uvijek je zapisana na desnom foliju ali de facto to nije prva strana dotične materije nego druga, jer su knjige redovito

[333] No 16, 12: »Tomazo supra scrito die aver per lauori fati al monastero zoe per manifatura et pilice et per pilar fati . . . in tuto 11,7.« – Registro d' amministrazione No 14, dal 1553–1564 (hrvatski), 46: »Da Jadri najprije mucinigi ća čini derva pa ća mli masline 10 soldini pacha Mihi četire soldini ća mli pacha Jadri donese jednu vrićicu specii za 10 soldini pak čini derva dva dni za libru i 4 soldini ća nosi uli idesto i drugo leto mli masline i nosi uli i testo 14 soldini to se izbati u fit i čini derva drugo leto 30 soldini i 20 soldini ća goni u malin ća rabi micka dvadeset i sedam soldini ća japno vozi a micha ća rapi u mostiru trideset soldini i dua da jadri 3 libre i dospi fit za dva lita.« Inače samostanski troškovi su se odnosili na plaćanje ispovjednika, kapelana, propovjednika, za bravara, čuvare samostanskih posjeda, za hranu, vizitatora i sl., vidi No 17 amministrazio 1593–1661, 83–88.

[334] Kada su tri samostana, »tre conventi Nobili di questa citta«, davali »a perpetuo livello« jednu svoju kuću, odluka je donesena uz pristanak opatice »con la altre monache professe, la quale fata la sudetta propositione alla altre Religiose componenti il Capitolo accordano at assentono alla sudetta propositione et dano facolta al loro Procuradore di poter stipular in publica forma . . .«, Libro nouo di conti . . ., 56, na dan 30. ožujka 1763. Nekoliko godina ranije, 1744, kada je trebalo isplatiti za neke radove jednu veću sumu novca odluku su donijele »R(everendissi)ma Madre Francesca Soppe Fortezzi Abbad(ess)a del Monast(er)o di S. Maria ed altre M(ol)to R(everen)de Monache d'esso monastero capitolarmente Congregate alla presenza del Nobil S⁰ Natal Dott. Nassi Sindico del sudetto monastero.«, ibid. 167.

[335] Registro . . . 1503–1538, 41: »1506, gergur Matulić da Savar de dar par afito de una casa posta nello coret aprosso el forno L 10.« – Registro . . . No 14, 68: »1563 kuća kod svetoga Vida peruce marca cherludova jima davati o maloji stomorini 18 libar naleto. Kuća zakapićem plaća (seste) 6 libar ku derži jadi o svetokatarini m.t.i.p.s. isestesete i pet tekući.« – Libro nuovo di conti . . ., 127: »Ma Mto Rda Made suor Maria Pechiari al pnte abbada del Monasto di Monasto Nobili di questa Città col ser loro Pro(curado)re dano et ad affitto concedono una casa di esso Monasso situata in questa citta in strada larga all'incontro della casa et bottega di dno Fran. co Piassa orefice all' Alfier Carlo . . . in raggion ducati dodici da lire 6 : 8 per ducato all'anno.« – ovaj podatak zapisao i potpisao Grigorio Calcina Procurador.

[336] E 13, 3 i dr.

[337] Ibid., 39.

[338] Libro nuovo . . ., 56; E 13, 177.

[339] No 203: »1617 li 23 Feb.o Li heredi sud. i devono dare per il suo affitto a ragion sud(et)o per anni 3 et mesi sei . . .«, i tako slično u svim ostalim računskim knjigama – Libro G., 12: »Li nobili SSi coeredi Civalelli, che sono . . . devono pagare li censi . . .«

tako vođene da je na lijevoj strani stavljena obaveza, odnosno visina obaveza obrađivača posjeda ili uživaoca kuće, a na desnoj strani slijede zapisi o ispunjenoj obavezi iz godine u godinu. Jedino ako je na desnoj strani ispunjen sav prostor onda se prelazi istim podacima i na lijevu stranu.[340] Kada su pak u računskim knjigama podaci o novcu dobivenu prodajom, npr. vina, onda se na desnoj strani nalaze zapisani troškovi koje je samostan imao za dotičnu godinu ili mjesec.[341] U istim knjigama bilo je i sumarnog pregleda materijalnog poslovanja pojedine opatice nakon isteka njezine dužnosti.[342] Ono pak što je iz svih knjiga očito jest to da su osim njih postojale i druge računske knjige koje do danas nisu sačuvane, a morale su imati karakter centralnih knjiga ekonomata, jer se u svim sačuvanim knjigama nailazi na pozivanje na druge knjige, »posto in libro No« ili »posto in libro vechio«,[343] kadgod se govori o nekom »livelu« ili »afitu« koji nije ponovo sklopljen.

Svaka od ovih knjiga bogatstvom svog sadržaja dala bi dovoljno materijala za prilično detaljnu obradu ekonomskih prilika samostana dotičnog perioda, kao što bi dala i vrlo dragocjen materijal za društveni i ekonomski lik Zadra tog vremena. Ovdje to prelazi predviđene okvire, pa je zato i dan samo sumaran prikaz, koliko je najnužnije da se vidi način ekonomskog poslovanja samostana, gotovo nepromjenjiva i tipizirana od XV stoljeća pa sve do najnovijeg vremena.

Od druge polovice XIX stoljeća pa dalje sačuvan je zbir neuvezanih folija lijepo sređenih i zapisanih mjesečnih izdataka i primitaka u ovom samostanu. U njihovu podrobniju analizu nije potrebno ulaziti, jer je za opću sliku dovoljan i sumaran prikaz prihoda i rashoda koji je dan prije, a koji su koludrice uz potpis opatice i dekane podnosile nadbiskupskom ordinarijatu.

*

Na kraju ću samo spomenuti dvije djelatnosti zadarskih koludrica Svete Marije. Jedna im je pridonijela povećanju prihoda, a druga im nadaleko pronijela ugled i slavu. Radi se naime o vađenju bisera kojim su se koludrice bavile u XIII stoljeću, vadeći sa svojim ljudima i na svojim lađama bisernice u novigradskom zaljevu, da bi očišćeni biser upotrebljavale kao ukras za skupocjene crkvene paramente, koje su marljivim rukama izrađivale i velikom vještinom ukrašavale.[344] Nije poznato kada su se koludrice prestale baviti ovim obrtom. Druga njihova djelatnost mnogo je značajnija i tim dragocjenija što su njezini vri-

[340] Ovo je redovita pojava u knjizi Libro nuovo . . ., 30, 37, 44, 94, 185 i dr.

[341] No 16, str. 136, 157; No 17, 83–88.

[342] No 17, str. 83.

[343] No 12, 46: »Zuane Bodulich die dar per liuello di una casa posta al incontro del G. Batista . . . come apar nel libro vechio al 63.« Ovaj podatak potječe iz »1600 adi 11 febrario«, pa kada se tada dotična knjiga zove »libro vechio« sigurno je ona i mnogo starija.

[344] Archivio storico per la Dalmazia vol. IV, 94–95; M. Klarić, Život s crkvom V, 199; Sveti Benedikt i njegovo djelo 119.

jedni ostaci sačuvani do danas. Radi se o historijskom crkvenom tekstilu od XIV do XVI stoljeća, koji su one same izrađivale: o antipendijima, stolonima i dijelovima pluvijala vezenih zlatom na svili, a zatim o zbirci dragocjenih čipki od XVI stoljeća pa naprijed,[345] koji se čuvaju u samostanskoj riznici.

Osim spomenutog blaga, do danas je u riznici Svete Marije sačuvano i mnogo zanatsko, odnosno umjetničkom vrijednošću i starinom značajnih relikvijara, posuđa, minijatura i slika, koje uz velik broj povelja i starih knjiga pružaju neprocjenjivo blago našem nacionalnom kulturnom inventaru.[346]

Uzevši samostansku povijest u cjelini i u pojedinim vidovima njegova djelovanja, može se s pravom kazati da je njegova povijest i povijest našeg čovjeka, našeg grada i našeg naroda. S njima se zajedno penjao, s njima napredovao, s njima i trpio. Nije zato nikakvo čudo da je tokom čitave svoje povijesti tretiran od domaćih ljudi, od našeg čovjeka s tolikom pažnjom, što su najbolje pokazivali njegovi brojni posjedi, što su koludrice uzvraćale brižnim čuvanjem povjerenih im kulturnih i nacionalnih dragocjenosti, svojom kulturnom, odgojnom i karitativnom djelatnošću. U ratu godine 1941–1945. Samostan sv. Marije srušen je do temelja, crkva je ostala bez krova, a redovnice su se morale skloniti u zgradu Zmajevićeva sjemeništa. Međutim, iako je srušen samostan, iako je propalo mnogo toga što je uz njega najuže bilo spojeno, brigom redovnica i hrabrim čuvanjem tajne pred nacistima uspjele su sačuvati gotovo sve ono što je za samostansku i nacionalnu povijest bilo najvažnije, a to su dokumenti, pergamene, razni radovi, zlato i srebro Zadra.[347]

Odmah poslije rata pristupilo se konzerviranju i postepenoj obnovi historijski najvažnijih objekata vezanih uz Samostan svete Marije posebnom brigom i sredstvima koje je osiguravala Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti preko svog Instituta u Zadru.[348] Dana 29. ožujka 1967. god. sklopljen je ugovor između Nadbiskupskog ordinarijata, Skupštine općine Zadar i Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti o namjeni pojedinih zgrada samostana, modalitetima obnove i korištenja dijela samostana za Stalnu izložbu crkvene umjetnosti.

[345] Marjana Gušić, Zbirka čipaka sv. Marije u Zadru, Radovi JA u Zadru VI–VII, Zagreb 1960, str. 81–96.

[346] V. Novak, Manastir sv. Marije – riznica hrvatske devetvekovne prošlosti, 98–104; Jakov Stipišić, Inventar zadarskog trgovca Mihovila iz arhiva Sv. Marije i njegovo značenje za kulturnu povijest Zadra, Zadarska revija 2–3/1967, 191.

[347] V. Novak, o. c., 108–109.

[348] Ksenija Radulić, Konzervatorski zahvati poslije oslobođenja u kompleksu Sv. Marije, Zadarska revija 2–3/1967, 209.

THE CONVENT OF ST. MARY AT ZADAR – FROM ITS ESTABLISHMENT TO THE PRESENT DAY

Summary

In the year 1066, during the rule of the Croatian King Petar Krešimir IV, the Zadar lady patrician Čika raised in her city the Convent of St. Mary, at a site where, according to the tradition of the Convent, there had stood another convent earlier in history. Upon the Convent, whose lady superior she had become, Čika bestowed out of her dowry both estates and funds for the completion of the church and the acquisition of necessary church books and paraphernalia. There can be no doubt that she was responsible for individual citizens' conferring gifts and donations upon the church. Even King Petar Krešimir himself presented, »at the request of His Sister Čika«, the church with the King's Freedom and considerable landed property on Croatian territory. Whereupon the King's example was followed by the municipality, dispensing the Convent from paying all and sundry taxes and making to the church the gift of one of the city's islands. The same benevolence towards the Convent was shown also by the City's dwellers and the Croatian nobility throughout the history of the Convent, conferring upon it during life or by last will parts of their legacies. Of the numerous »daughters of God« pertaining to this sacral establishment of special interest is Čika's daughter and successor, Većenega, who had the Convent's capitol raised, cared for the construction of a belfry, which was financed by the first Croato-Hungarian King Koloman, defended the reghts of the Convent on all occasions, and acquired new estates. Other nuns, some more, others less, were rather watchful as to observing the Convent's rules of discipline; they likewise would acquire the necessary books and other articles, estates and privileges, or have the old ones confirmed anew. Thus, in the course of its history through nine centuries, the Convent was accumulating the riches of this world and becoming ever more reputable, eventually to be one of the most celebrated and richest not only in Dalmatia but in the whole of Croatia.

The sacral establishment in question, having acquired such reputation, would on no account enclose its activities within the walls of the Convent Proper intended exclusively for the daughters of the rich patrician families of the city of Zadar; it would up its doors wide also to the Benedictine nuns of those Zadar or other nunneries outside the City that had to abandon their homes for this reason or that. More, the

Convent would admit candidates recruited from various other Dalmatian twons, from Croatia, Bosnia and Hungary, even, admitting undoubtedly also girls and women from the City's environs who did not belong to the class of privileged nobility. The broad- mindedness and broadness of spirit displayed by the Convent sisters were fiercely opposed by the Venitian administration of Zadar after the Convent had come into their hands. It would seem, however, that there was little or no result from such opposition, for, despite all external difficulties and attempts at interference, the Convent was fully imbued with a Croatian spirit and the Croatian language, as noted during the 16th and 17th centuries by the Pope's visitors, to which effect in later times also a number of preserved books and names of nuns bear witness. True, the nuns would have had no particular method enabling them to put in a resistance by showing their disagreement with the Venetian endeavours; it is noteworthy, though, that, a form of opposition was found in their conferring upon the Doge but the title of »Doge of Venice« or »Doge of Venice etc.«, but never »Doge of Dalmatia and Croatia«, thus manifesting their attitude towards unwished-for »protectors«.

It ought to be stated, however, that all those gifts in the form of gold, silver, coins, objects of art and books that the citizens of Zadar and the people outside the City walls were giving the Convent would not remain dead capital. By these means the Convent would enrich its cultural inventory, keeping the treasures for the generations to come; decorate and expand the church and raise convent buildings; without forgetting, however, the City, which considered the Convent its own. It should be added that the nuns were extremely busy in the city – helping the poor, elderly and disabled; caring for two hospitals and a workhouse; conducting at their own expense a girls' school; in short, making themselves helpful in every way, both in the City Proper and its environs. No wonder, therefore, that more often than not the Convent would receive in safe keeping both from individuals and the municipal authorities various valuables and documents, the »gold and silver of Zadar«, as it were, which, jointly with similar such treasures owned by the Convent, would be preserved by and large by the nuns throughout the subsequent stormy centuries at the price of greatest sacrifices on their part, and also throughout the cataclysm of the Second World War.

ZAGREB